

הרב מאור קיים והרב אפרים שחור עבודה זרה בשיתוף לבני נח – שלב בתיקון העולם לייחוד ה'

- הקדמה
- פרק א – לדעת רוב הפוסקים עבודה זרה בשיתוף מותרת לבני נח
 - המחלוקת בתחילת ימי האחרונים
 - המשך המחלוקת ודעת רוב הפוסקים
 - קושיות האחרונים המחמירים ותשובות המקילים
 - העמדה שמתירה שיתוף לגויים היתה הדעה הנפוצה והעיקרית
 - ביאור דברי הראשונים שהתירו שותפות עם נוצרים
- פרק ב – עבודה זרה בשיתוף כמדרגת ביניים
 - עבודה זרה בשיתוף קלה יותר מעבודה זרה
 - עבודה זרה בשיתוף אסורה לישראל
 - לעתיד לבוא תתבטל עבודה זרה בשיתוף
- פרק ג – מהי עבודה זרה בשיתוף עליה דיברו הפוסקים?
 - פרק ד – תיקון עולם לעבודת ה' בדרך הדרגתית
 - השפעת תורת ישראל על התפתחות אמונות הגויים
 - עבודה זרה בשיתוף כמדרגת אמונה המתאימה לגויים
 - השוני בין איסור עבודה זרה לישראל ואיסור עבודה זרה לבני נח
 - פרק ה – תהליך זיכוך האמונה הנוצרית והשפעותיו ההלכתיות
 - נכרים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודה זרה אלא מנהג אבותיהם בידיהם
 - לא אדוקים בצד האלילי
 - יסוד דברי הראשונים שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים
 - מדוע הראשונים לא הקלו לכתחילה? סיכום

רוב הפוסקים הכריעו שמותר לגויים לעבוד עבודה זרה בשיתוף דהיינו, לעבוד את הבורא ותחתיו את הכוחות המנהיגים את העולם מכוחו הרב מאור קיים והרב אפרים שחור מבארים שביסוד ההיתרים של הראשונים ביחס לנוצרים, נעוצה העמדה שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים טיהור העולם מאלילות מגיע בהדרגתיות לעתיד לבוא תתבטל עבודה זרה בשיתוף, אבל עד אז אמונת השיתוף היא מדרגה הכרחית בתהליך זיכוך האמונה

הרב מאור קיים והרב אפרים שחור עבודה זרה בשיתוף לבני נח - שלב בתיקון העולם לייחוד ה'

הקדמה

בחודש אייר תשפ"ה יצא לאור ספרו של מו"ר הרב אליעזר מלמד "פניני הלכה אמונה ומצוותיה". אחד החידושים המרכזיים בספר הוא עיסוק שיטתי ביחס לדתות השונות, לא רק מזווית הראיה של מה מותר ומה אסור ליהודי לעשות, אלא גם בהשקפת עולמה של היהדות ביחס לדתות העולם ובעבודת ה' הרצויה לגויים. מתוך זווית זו הוקדש חלק נכבד בספר לבירור שאלת איסור עבודה זרה לגויים.¹ שאלת "עבודה זרה בשיתוף לבני נח" תופסת מקום מרכזי בבירור זה, שכן חלק מהדתות מוגדרות כעבודה זרה בשיתוף. במאמר זה נבסס את הקביעה לפיה לדעת רוב הפוסקים עבודה זרה בשיתוף מותרת לבני נח, נסביר את ההיגיון שלה ואת מקורותיה, ונבאר את תפקידה של אמונת השיתוף כחלק מתהליך תיקון העולם לעבר אמונה שלמה.

פרק א - לדעת רוב הפוסקים עבודה זרה בשיתוף מותרת לבני נח

נחלקו האחרונים בהרחבה גדולה האם בני נח מצוים על עבודה זרה בשיתוף, או שמא מותר לבני נח לעבוד עבודה זרה בשיתוף. לדעת רוב האחרונים, הן ביחס לשאלות ההלכתיות והן בהסברים הכלליים והרוחניים ביחס לנוכרים, בני נח מותרים בעבודה זרה בשיתוף. כפי שנראה להלן, הראשונים עסקו בשאלה זו באופן ישיר רק במשורה, ועיקר הדיון בדברי האחרונים. מסיבה זו נתחיל את הדיון בדברי האחרונים, ומשם נחזור לראשונים.

המחלוקת בתחילת ימי האחרונים

אסרו חכמים (סנהדרין סג, ב; בכורות ב, ב) ליהודי לעשות שותפות עם עובד אלילים, משום שאסור לגרום לנוכרי להישבע באליליו. כלומר, השותפות בנויה על כך שאם

1. מטבע הדברים הספר אינו עוסק בכל דתות העולם, אלא הבולטות שבהן: נצרות, אסלאם ודתות המזרח המרכזיות. היחס לדתות אלו מהווה אב טיפוס ליחס לאמונות העמים כולן.

היהודי והנוכרי עובד האלילים יבואו לידי ויכוח, הנוכרי יידרש להישבע באליליו כדי לבסס את אמינות טענתו, ואסור ליהודי לגרום לכך, שנאמר (שמות כג, יג): "ושם אלהים אחרים... לא ישמע על פיך". וכן פסק בשו"ע או"ח קנ"א, א.

כתב הרמ"א שם, שבזמן הזה יש מקילים בעשיית שותפות נוכרים כי שבועתם בנויה על עבודה זרה בשיתוף, ובני נח אינם מוזהרים על השיתוף: "ויש מקילין בעשיית שותפות עם הגויים בזמן הזה משום שאין הגויים בזמן הזה נשבעים בעבודה זרה, ואף על גב דמזכירין העבודה זרה, מכל מקום כוונתם לעושה שמים וארץ אלא שמשתפים שם שמים ודבר אחר, ולא מצינו שיש בזה משום 'ולפני עור לא תתן מכשול' (ויקרא יט, יד), דהרי אינם מוזהרין על השיתוף".

גם בדין מכירת צרכי פולחן לעובדי אלילים, כתב הרמ"א (יו"ד קנ"א, א) שנהגו להקל למכור להם דברים השייכים לעבודתם, כשהגויים יכולים להשיג אותם דברים ממקום אחר. בדרכי משה (קנ"א, א***, מהדו' שירת דבורה) מבואר שההיתר בנוי על מה שכתב באורח חיים, שנוכרים לא הוזהרו על השיתוף: "מיהו בזמן הזה יש להקל מטעם דמקילין להשתתף עמהם, ועיין באורח חיים סימן קנ"ו". וכן ביאר הש"ך (יו"ד קנ"א, ז): "רצה לומר, כמו שכתב באורח חיים סוף סי' קנ"ו, דבזמן הזה מותר להשתתף עמהם שכוונתם לעושה שמים וארץ אלא שמשתפים שם שמים ודבר אחר, ולא מצינו שיש בזה משום 'לפני עור', שאין בני נח מוזהרין על השיתוף, והוא הדין הכא". הרי שלדעת הרמ"א והש"ך אין איסור עבודה זרה בשיתוף לבני נח.² וכן דעת החוות יאיר (קפה), שהזכיר כדבר פשוט שבני נח אינם מוזהרים על השיתוף.³ וכן דעת רבי אלכסנדר שור, שלמרות שגויים אינם מוזהרים על עבודה זרה בשיתוף, אם גוי

2. ראו בדברי הרב מאיר לרנר (הדר הכרמל יו"ד מה, א) שדן מדוע לרמ"א מותר למכור דווקא דברים שיכולים להשיג ממקום אחר, והסיק שלרמ"א בני נח לא הוזהרו על השיתוף. גם בחוות יאיר (קפה) ובמשנת רבי אהרן לרב אהרן קוטלר (או"ח א, ג), הסיקו שנימוק השיתוף הוא העיקרי בהכרעת הרמ"א. יעו' דברי הרב דניאל אשנברג (משנת בני נח, יב) שהשאיר בצ"ע. כפי שנראה בסוף המאמר, בפועל הרבה הפוסקים העדיפו לא להסתמך על נימוק השיתוף לבדו.

בדעת הש"ך, ראו עוד מה שכתב על דברי חכמים "אילו נתן לנו את ממונם ולא קרע לנו את היס" שבפיוט "דיינו": "וקיימא לן דישאל מוזהרין על השיתוף, אבל בני נח אינם מוזהרים על השיתוף" (דרוש יקר על הגדה של פסח, ברוקלין תשס"ח, עמ' ט).

3. שם נשאל על יהודי שהיה שותף עם גוי, והיהודי היה נותן לגוי את בשר הטריפה, אלא שענתה הגוי התחתן עם מומרת יהודייה, והשאלה אם מותר להמשיך לתת לגוי את הטריפות. ודן באריכות ב"לפני עיוור", ובתחילה רצה לאסור משום שדווקא גויים לא נצטוו על ע"ז בשיתוף, אבל ישראל מומר הוזהר: "ונראה לי עוד טעם לאיסור ממה שכתב בש"ך (קנ"א, ז) בשם דרכי משה, שטעם שנהגו להקל, מפני דגויים בזמן הזה לאו עובדי ע"ז נינהו כי לא הוזהרו על השיתוף, וטעם זה לא שייך רק בלתא דע"ז לגבי גוי, דבהכי מיירי שם, מה שאין כן במומר בכל עבירות לא שייך ההיתר". הרי שלגבי גויים היה פשוט לו שלא נצטוו על ע"ז בשיתוף (ולמעשה התייר החוות יאיר בנידון שם מסיבות אחרות).

שחט לשם שיתוף, הבהמה נחשבת תקרובת עבודה זרה וזבחי מתים עבור יהודים (תבואות שור ד, א, שמלה חדשה שם).

וכן דעת אחרונים מוקדמים נוספים שעבודה זרה בשיתוף מותרת לבני נח: הרב שמואל קוידאנובר (ברכת שמואל, פר' נח 'ובמדרש'), רבי דוד לידא (עיר דוד, תע-תעא), רבי משה זכות (פירוש רמ"ז לזהר האזינו, עמ' ריז, הובא בידי רבי שלום בוזאגלו, מקדש מלך ה, האזינו, ירושלים תשנ"ה סוף עמ' קו; פירוש הרמ"ז לזהר פנחס, קול בטחה תשס"ד, עמ' שסא), הרב יצחק חנן (בני יצחק, תצוה 'אופן השני'), הרב יחיאל מיכל הלוי (שערי שמים, פראג תל"ה, מט, ב 'ואחד'), רבי בנימין הכהן ויטאלי (גבול בנימין א, דרוש לט - בלק וההפטרות, 'ובתנחומא'), רבי יוסף דוד משאלוניקי (יקרא דשכבי, דרוש סט 'אמנם למה'), רבי יהודה פוחוביצר (קנה חכמה סוף כרך א, פרנקפורט דאודר תמ"א, ס, א-ב). וכן דעת עולת תמיד קנו, ג, ו.⁴

לעומתם, כמה אחרונים מוקדמים חלקו על עמדה זו, וסברו שבני נח נצטוו על עבודה זרה בשיתוף כמו ישראל. כ"כ רבי אפרים הכהן: "הנה ראיתי רבים טועים בפירוש זה שאומרים שאין בן נח מוזהר על השיתוף, כגון לע"א שעובדים אמונת השילוש [=הנוצרים], דהלא כד מעיינת ברמב"ם בהל' מלכים וגם בסמ"ג, ולא מצינו בשום פוסק שבני נח אינם מוזהרים על השיתוף, ואדרבה מוזכר שם ברמב"ם (מלכים ב, ט) 'כל עבודה זרה שבית דין של ישראל ממיתין עליה בני נח מוזהר עליה', "ועוד קשה, מה לי בני נח מה לי ישראל". וביאר את דברי הראשונים ורמ"א על שיתוף, שהכוונה - שיתוף של הקדשים שלהם עם שם שמיים, בדומה ל"ויאמינו בה' ובמשה": "דלא הוזהרו על כך שלא ישתפו שם שמיים ודבר אחר דהיינו בקדשים שלהם, כמו, להבדיל אלף הבדלות בין טומאה לטהרה, שנאמר 'ויאמינו בה' ובמשה' (שמות יד, לא). אף שהעכו"ם משתפים במקום משה רבינו ע"ה איזה מקדשים שלהם, לא הוזהרו על כך אם לא יאמינו במשה שהוא נביא או בשאר נביאים, מה שאין כן בישראל". והעיד שכך גם דעת רבו, רבי משה לימא בעל החלקת מחוקק: "וזהו ברור, וכן קבלתי ממורי הגאון מהר"מ אב"ד דק"ק ווילנא" (שער אפרים, כד).

וכן רבי יונה לאנדסופר, לאחר שהביא דברי העולת תמיד, כתב: "נראה שהבין מפשיטות לשון רמ"א שאין בני נח מוזהרים על שיתוף כשאומרים שהם זה למעלה מזה, ואני אומר נשתקע הדבר ולא נאמר, דמהיכי תיתי נימא שאין בני נח מצווים על שיתוף כזה כיון שמוזהרין בז' מצוות שלהם?" (מעיל צדקה כב, מהדו' זכרון אהרן עמ' ע). וביאר שבדיני עבודה זרה האיסור לגויים הוא כמו לישראל, ועבודה לאחד מן הברואים היא ע"ז, "הרי נתבטל דעת בעל העולת תמיד, ולמה נתיר לבני נח, ושרי ליה מארי". ובתשובה אחרת: "אל תשית למה שכתב הרמ"א באו"ח קנו, דאין הגויים

4. בעולת תמיד שם ביאר את מהות השיתוף המותר לדעת הרמ"א: "דאין הגויים מוזהרין על השיתוף. כלומר שאומרים דזה למעלה מזה ואינם פוגמים ביחוד הש"י", ראה להלן פרק ג.

מוזהרין על השיתוף ותחשוב שיש בזה להקל בענין ע"ז שלהם, הנתם לא קאי כי אם בקבלת השבועה מהם שמשותפין שם שמים שהוא הבורא ושמות קדושיהן בכבוד אחד שנשבעין... גוים אינן מצווים בזה, ונמצא שאין הישראל עובר 'לפני עור' (מעיל צדקה ע, מהדו' זכרון אהרן עמ' ריז).⁵ וכן דעת הרב יעקב ששפורטש (ציצת נובל צבי, מהדו' תשבי תשי"ד, עמ' 93).

המשך המחלוקת ודעת רוב הפוסקים

במשך הדורות נמשכה המחלוקת. פוסקים גדולים וחשובים כתבו שגויים מוזהרים על עבודה זרה בשיתוף. מהמפורסמים והמצוטטים – הרב שמואל לנדא, בנו של הרב יחזקאל לנדא הנודע ביהודה: "ואף שדבר זה מורגל בפי כמה חכמים שאין הנכרים מצווים על השיתוף, וגם בכמה ספרים מדרשות ואגדות השתמשו בהקדמה זאת, ואני יגעתיו ולא מצאתי דבר זה לא בשני תלמודין בבלי וירושלמי ולא בשום אחד מגדולי הראשונים. ואילו היה זה אמת הוה ליה להרמב"ם להביא בהל' מלכים לפסק הלכה שאין הנכרי מצווה על ע"ז בשיתוף, ולמה זה השמיט דין זה" (מובא בנודע ביהודה תניינא, יו"ד קמח). וכן כתבו פוסקים נוספים.⁶

עם זאת, רוב הפוסקים דחו את דבריהם וסברו שעבודה זרה בשיתוף מותרת

5. הסבר זה קשה מאד בדברי הרמ"א, שכן כתב רמ"א דין זה בפירושו לא רק ביחס לשבועה, אלא גם בדין מכירת צרכי פולחן לנכרים (יו"ד קנא, א). והפנה לדבריו באו"ח קנו, א, וכפי שהובא לעיל. וכן הקשה על דבריו הרב יעקב צבי מקלנברג: "ודע דמה שבתשובת מעיל צדקה... הוא נסתר ממה שהתיר הרמ"א בזמן הזה למכור דברים המיוחדים לאלילים לפי שאינם מוזהרים על השיתוף, כמו שכתב הש"ך ביו"ד סי' קנ"א סק"ו בשם הדרכי משה" (הכתב והקבלה, דברים ד, יט). וכ"כ הרב יקותיאל יהודה טייטלבוים (אבני צדק, יו"ד קה); הרב אברהם צבי אייזנשטט (פת"ש יו"ד קמז, ב); הרב מרדכי הורוביץ (מטה לוי, ב, יו"ד כח); הרב אברהם ביק (בכורי אביב, יתר – בינה במקרא ט; לבוב תרל"ג, כה, א), ועוד. יעויין עוד שו"ת הרמ"א י.

6. כך דעת רבי יהודה עייאש (שו"ת בית יהודה, יו"ד ה; מטה יהודה, או"ח קנו, ד); הרב רפאל הכהן כ"ץ (ושב הכהן לח), והרחיב בראיות שע"ז בשיתוף אסורה לבני נח; רבי יוסף תאומים (פמ"ג יו"ד סה, שפ"ד יא; או"ח קנו, א"א ב; ספר המגיד, פרשת מסעי תקל"ו); רבי עקיבא איגר (שו"ת רע"א ד, יו"ד מג, תשובה לבנות רבי שלמה איגר); הרב אריה ליפשיץ (אריה דבי עילאי, סוף חלק או"ח, קונטרס אבני זכרון אות ב); הרב צבי קלישר (אמונה ישרה ב, מאמר ז, טורון תר"ל, עמ' קא; צבי לצדיק, שו"ע או"ח קנו); מנחת חינוך (פו, ב; כו, ט); הרב צבי בנימין אוירבך (נחל אשכול הלי' ע"ז מד, אות טז); הרב אליעזר קנביל (שו"ת מהרא"ל, מט); הרב דניאל טירני (עיקרי הד"ט יו"ד כט, יח); הרב דוד יהודה לייב זילברשטיין (שבילי דוד ב, יו"ד קמז; קנא); הרב חיים סופר (קול סופר על משניות נזיקין תלב, ב, בתגובה לדברי רבי משה זכות); הרב דוד פרידמן (שאלת דוד סוף ח"א, חידושו על מסכת בכורות ב, ב 'תוס' ד"ה שמא'; שאלת דוד סוף ח"ב, 'קונטרס החידושים', סנהדרין סג, ב); הרב יוסף יוזפא רוזנבורג (דברי יוסף ג, תתנה, ד, קולומיה תש"מ, קח, ב); הרב מנחם יוסף ואלק (נר מצוה על סה"מ לרמב"ם, עשה ב, עמ' 4); הרב שלמה יהודה טאבאק (תשורת ש"י מהדו"ק, שצ; נתח; ועוד); רבי חיים מבריסק (נפש הרב, ירושלים תשנ"ט, עמ' רל); הרב יעקב דוד וילובסקי (שו"ת בית רידב"ז, יב); הרב חיים הירשנזון (אלה דברי הברית, א, יא, ג, והרחיב על האיסור לבני נח לפני מתן תורה ואחריו); הרב שבתאי פיינברג (אפיקי מגינים ב, או"ח קנו, ביאורים ב); הרב יצחק ליב גרוסברג (שי למורא בכורות ב, ב 'בא"ד'); הרב דוד הורוויץ (שו"ת אמרי דוד קפא); הרב אברהם ישעיה קרליץ (חזון איש, יו"ד סב, יט); הרב יצחק הוטנר (ספר הזכרון למרן בעל

לגויים. כ"כ הרב בנימין זאב בוסקוביץ (סדר משנה הל' יסודי התורה א, ז; ע"ז ג, ג; שושן עדות סיום מסכת עדויות), והרחיב וביסס עמדה זו, שבני נח לא נצטוו על השיתוף, וביאר זאת גם בדעת הרמב"ם וסמ"ג. וכ"כ הרב יעקב אורנשטיין (ישועות יעקב או"ח קנו, א; ראו עוד בהסכמתו על הוצאת שולחן ערוך חושן משפט - תורת כהנים, לבוב תקפ"ט)⁷ וחלק בזה על זקנו השער אפרים. וכ"כ מהר"ץ חיות (תורת נביאים פרק יא, הע' א) בהסברה רחבה ועמוקה. וכן כתבו עוד רבים מאד.⁸

הפחד יצחק זצ"ל, נח; ראו עוד פחד יצחק על פסח, מאמר ז). ולכך נטו פוסקים נוספים (קרוך אורה נדרים סב, ב; מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות ת"ח; הרב אברהם יצחק גליק, יד יצחק ג, טו).

7. ראו העתקת ההסכמה בידי הרב ד"ר יוסף מרדכי דובאוויק, 'תולדותיו ודרכי לימודו של בעל הישועות יעקב', ישורון לז, תשע"ז, עמ' תתנה-תתנט; הנ"ל, 'מקורות מידע רבגוניים: הסכמותיו של הרב יעקב משולם אורנשטיין', עלי ספר כט, בר אילן תש"פ.

8. כך דעת הגר"א (או"ח קנו, ו): 'אע"ג דישאל מזהרים על כך... בני נח לא מצינו שנזהרו על כך' (וכן ביאר בדעתו בהדר הכרמל יו"ד מה, א; חיי אריה חו"מ יד). וכן דעת רבי פנחס הורוביץ, בעל ההפלאה (פנים יפות בראשית יא, א; לא, נג; ויקרא ט, ו; במדבר כה, יז; ראו עוד דברים יז, ג); רבי אריה יהודה ליב תאומים (יעלת חן, ואתחנן לב 'בפסוק פנ'); רבי יוסף הוכגלרנטר (משנת חכמים, יסודי התורה יבין שמועה א, ב 'ולענין', ובשם קרובו הרב ישעיה פיק מברעסלי); רבי חיים טירר מצ'רנוביץ (באר מים חיים שמות כ, ב; עוז והדר תשפ"ג, עמ' רמב-רמג); רבי צבי הירש הורוביץ (לחמי תודה, דרוש לשבת הגדול שנת תקע"א, סוף הפתיחה דף פא, ב; מסכת שבעות ה, א 'והנה לפי'); הרב יוסף דוד זינצהיים (שלל דוד שמות לב, ד; שם לו, ז; שם דברים טו, ז-ט; יד דוד שבעות כט, א, 'תוס' ד"ה כשהשביע'); הרב אלעזר פלקס (תשובה מאהבה א, טט); רבי יהודה ליב אדל (איי הים יבמות מז, ב 'שם אסיר לך'; אפיקי יהודה ב, דרוש לב, ערבי נחל, הע' יז); הרב שלמה זלמן ליפשיץ (שו"ת חמדת שלמה, או"ח לח, סע' יד); הרב פנחס אליהו הורוביץ (ספר הברית השלם ב, מאמר יג פרק ה); הרב דב בער טריוויש (רביד הזהב, יתרו 'על פני'); הרב אברהם ענתיבי (חכמה ומוסר, מכון ה'כתב תשס"א, עמ' נז); מהרא"ל ציניץ (קומץ המנחה, הפטרה לפרשת פרה ז'יהי'; עקב 'ארץ אשר לא'; שירי קומץ המנחה, דרוש ב לשבת קודם שבעות 'ואולם לבאר הכל'; מלא העומר שמות, יתרו 'זי'אמר ה', לב, ו); רבי אברהם הכהן מסלוניקי (טהרת המים, שירי טהרה מערכת ר אות ו); הרב אברהם זאב וולף פרנקל (שו"ת משיב כהלכה, יו"ד ט, ג 'אמנם'); הרב יעקב צבי מקלנברג (הכתב והקבלה דברים ד, יט) שהרחיב בדברי הראשונים וכתב שדברי רבי שמואל לנדא הם 'כשגגה שיצאה מלפני השליט'; רבי חיים פלאגי (חיים ומלך הל' מלכים ט, ב); הרב משה יהודה זילברברג (תפארת ירושלים סוכה ג, א 'ועוד נראה'; זית רענן קונט' 'עלי זית' השמטות וביאורים ליו"ד, סוס"י ג); הרב ניסים פאלומבו (יפה ענף, דרוש ה דף יג, א, 'ובזה'); הרב יעקב אטלינגר (בנין ציון סג; ערוך לנר סוכה מה, ב; יבמות מז, ב); הרב אליהו הורשובסקי (אזור אליהו, נח 'ותשחת הארץ'; ויגש 'ושאל בן הכנענית'); הרב אליעזר הורוביץ (נועם מגדים, במדבר 'וזה ירמז הכתוב'); הרב צבי הירש אדלמן (חמדה גנוזה, 'מאמר בחיזוק בדברי הרמב"ם'); הרב ישראל משה חזן (שו"ת כרך של רומי א, דף ד, א; וכן בסוף השו"ת); הרב יקותיאל יהודה טייטלבוים (אבני צדק, יו"ד קה); הרב אברהם פלאגי (שמע אברהם ב, נא); הרב מאיר לייבוש וייזר (מלבי"ם שמות כ, ה; שם כט, יט; שם יהושע כד, כג; מלכים ב, יז, לד; מא; ראו עוד ארץ חמדה תולדות כו, כב; בא יב, ב); הרב יוסף שאול נתנזון שהרחיב בראיות מהש"ס והמקרא באריכות ובעומק (שואל ומשיב תניינא א, נא; שם תליתאה א, נה; מגן יביריים או"ח קנו, אלף המגן ו; דברי שאול תליתאה, ויחי 'הקבצו ושמענו בני יעקב'; דברי שאול קמא, וילך 'ואמר ביום ההוא', ובעוד מקומות רבים); הרב שמואל פרנקל (אמרי שפר א, יתרו 'לא יהיה לך א-להים אחרים על פני'); הרב מכלוף אלדאודי (מובא בשו"ת יש"א איש לרב יעקב שאול אלישר, יו"ד ב, וכן בשו"ת פני יצחק לרב יצחק אבולעפיא, כרך ה, יו"ד א); הרב יעקב טננבוים (נהרי אפרסמון, יו"ד קיד); הרב שלמה ליפמן ולדלר סקר את המחלוקת בהרחבה ובבהירות והביא רבים שהקלו (וילקט יוסף, שנה ג (תרס"א), קצו); הרב רחמים פרנקו (שערי רחמים א, או"ח ה); הרב זאב טורוביץ (תפארת זיו ב, יו"ד כב, ו); הרב אברהם

ביק (בכורי אביב, יתרו – בינה במקרא, ט); הרב אהרן דוד בקשט (פעולת אדם – הערות על חיי אדם, כלל א, ה); רד"צ הופמן (מלמד להועיל, י"ד נה; ראו עוד שם, או"ח טז); הרב מרדכי הורוויץ (מטה לוי ב, י"ד כח); הרב רפאל חיים בן נאים (רחמים פשוטים, דרוש הספד למלך כה, א); הרב משה מרדכי שטגר (שיירי מנחה על מנחת חינוך, מצוה פו; מגד שמים על פמ"ג, יחיה דעת על שפתי דעת, יו"ד סה (מהדו' מכון ירושלים, כרך ב עמ' מד); פני המים בראשית ג, יד; פני המים שמות לב, כא; לב, לה; שו"ת מקוה המים פט); הרב ברוך הלוי אפשטיין (תורה תמימה שמות כג, יג הע' צא), והוכיח זאת מראיות חדשות; הרב חיים גלרנטר (שמחת הח"ג, סמיכה לחיים יב, 'עבדים היינו', כז, ב-כח, א; שם מו' על אחת כמה וכמה', נב, א; שם פט; ראו עוד מה השיב על מה שהקשו עליו, בספרו עונג חיים לשבת, קונטרס אורח חיים למעלה, יט); הרב גרשון שטרן שהתפלל שלא הביאו הפוסקים מתשובת הרמ"א סי' י (ילקוט הגרשוני יו"ד קמז, ב-ג; קובץ תל תלפיות כא (תרע"ג), קיד ה-ו), וכן כתב ביחס לרות ונעמי (ילקוט הגרשוני על אגדות הש"ס, יבמות מז, ב); הרב יחזקאל ליבשיץ (המדרש והמעשה א, עמק הלכה, דרוש לפר' נח; ועיין הערת אביו הרב הלל ליבשיץ, שם עמ' 16, והאדר"ת, שם עמ' 21); רבי דוד וינברג אב"ד ראקוב שדחה דברי רבי שמואל לנדא (קובץ שערי תורה א (תרס"ג-תרס"ד), ט, צו, עמ' 278-283); הרב אליעזר יהושע שפירא (דרשות אליעזר, דרוש לשבועות א-ב; לסוכות ד; לסיום התורה); הרב אליהו אריה ליב אדלר (תורת אליהו בשלח 'ויאמינו בד' ובמשה עבדו'; ראה 'כי תשמע'; ועוד); הרב אברהם העשיל בורנשטיין (סנהדרי קטנה סנהדרין סג, א, 'כתנאי'); מרן הרב קוק (שמונה קבצים ח, מד; מדבר שור, עמ' מו; ראו עוד אורות ישראל ותחייתו, ה; ובאוצרות הרא"ה ג, עמ' 47, במה שכתב בדעת הרמב"ם); הרב יצחק אונא (שואלין ודורשין, יו"ד לה); הרב יוסף צבי הלוי (ותאמר ציון ב, מאמר נז; עה; שם א, מאמר קכז); הרב יוסף אליהו הנקין (תשובות איברא קטו; מובא בכתבי הגר"א הנקין ב, עמ' רכו); הרב יששכר טייכטל (משנה שכיר, או"ח רא); הרב יעקב משה חרל"פ (מי מרום י, פר' בהר-בחוקותי (מהדו' תשנ"ז עמ' קיד); שם יב, פר' שופטים (מהדו' תשנ"ז עמ' צה)); הרב משה דוד גרוס (דע מה שתשיב ג, ד); הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג (תחוקה לישראל א, ב, ו); הרב ראובן מרגליות (טל תחיה, 'משפטי גר תושב'); הרב אברהם אליהו קפלן (דברי תלמוד א, 'ענין גר תושב וכן נח', עמ' רפ); הרב חיים אריה כהנא (באר חיים דברים א, א; ה, ו; לשבת הגדול); הרב אברהם בנימין זילברברג (הדרת מלך על ספר המצוות לרמב"ם, עשה ב), וביאר את דעת הרמב"ם; הרב אורי לאנגר (אור המקרא, שיר השירים עמ' 288; נחמד ונעים ד, עמ' 18; אור המצות ג, עמ' 456); רבי חומאני עלוש (אני חומה על התורה, יתרו נא; כי תשא סו; ויקהל עז); הרב אברהם אהרן פרייס (משנת אברהם ב, א, ענף א-ב; משנ"א על ספר חסידים ג, תתתרנד; ראו עוד משנ"א על סמ"ג א, ל"ת א, אותיות ח-ט; שם א, ל"ת כ, י; שם א, ל"ת מה, קו, לא); הרב יהודה גרשוני (משפט המלוכה מלכים ח, י); הרב שלום משאש (שמ"ש ומגן ג, או"ח ל); הרב חיים דוד הלוי (בין ישראל לעמים פרק ז; ראו עוד עשה לך רב א, נג; ת, סח).

וכן כתבו עוד רבים שע"ז בשיתוף מותרת לבני נח, כדבר פשוט או כדרך אגב: הרב יוסף ב"ר יעקב מפנינטשוב (ראש יוסף, סנהדרין סג, א 'אמר'); רבי דוד פארדו (ספרי דבי רב ג, שופטים פיסקא קמה, 'ועל מ"ש כשהוא אומר', מהדו' לב שמח עמ' שמח); רבי ישראל הופשטיין מקוז'ניץ (שארית ישראל, בראשית רבה פר' ע, 'והיה ה' ל'); רבי אברהם חריף (חידושי רא"ח, ו, ג-ג); הרב שלמה אלישיב (ספר הזיכרון תפארת רפאל, עמ' קלז-קלח); הרב אריה ליב הורוויץ (קובץ צפונות י (תשנ"א), עמ' מח סוף אות ב); רבי זאב וולף טננבוים (רחובות הנהר, האזינו דף עו, ב 'אבל יתבאר'); רבי דוד רגנשברג (דברי מנחם, אחרי ההקדמה 'חידוש נחמד מאאמור"ר זצ"ל' הרב דוד רגנשברג, מהדו' תשפ"ד עמ' לד); רבי אליהו עקיבא רבינוביץ' (חסד למשיחו על רות, א, יז, עמ' 17; 'שואל כענין', אות ב, עמ' 73); הרב אליהו פוסק (מור ואהלות, אוהל ארץ נוד, פקג, דף עה, ב; אהל ראשי בשמים, דף ז, ב בהע'); הרב זעליג ראובן בנגיס (לפלגות ראובן, חידושי אגדה א, עמ' קצט); הרב שמעון משה דיסקין (מדרש שמעוני, דרוש סא עמ' קכו); רבי חנוך העניך מייער (יד חנוך ג).

עוד פוסקים שצירפו דעה זו להקל להלכה: רבי ישמעאל הכהן (זרע אמת ב, יו"ד קיב), רבי עזריאל הילדסהיימר (שו"ת רבי עזריאל א, יו"ד קפ-קפא; ראו עוד בחידושי ליו"ד רנד), הרב יהודה אלטמן (מובא בשו"ת נטע שורק לחמיו הרב שרגא צבי טננבוים, יו"ד מט), הרב עמרם בלום (בית שערים יו"ד א, רכט), רבי אריה לייבוש איש הורוביץ (הרי בשמים ה, כז), הרב דוד צבי קצבורג (קובץ תל תלפיות לו (תרפ"ט), לט עמ' עב).

קושיות האחרונים המחמירים ותשובות המקילים

רבים מהסוברים שעבודה זרה בשיתוף אסורה לבני נח הביאו ראייה מהברייתא (סנהדרין נו, ב) ביחס לאיסור עבודה זרה: "דברים שבית דין של ישראל ממיתין עליהן – בן נח מוזהר עליהן; אין בית דין של ישראל ממיתין עליהן – אין בן נח מוזהר עליהן". וכן פסק הרמב"ם (מלכים ט, ב): "בן נח שעבד עבודה זרה – חייב, והוא שיעבוד כדרכה. וכל עבודה זרה שבית דין של ישראל ממיתין עליה, בן נח נהרג עליה. וכל שאין בית דין של ישראל ממיתין עליה, אין בן נח נהרג עליה. ואף על פי שאינו נהרג, אסור בכל". ביאר רבי שמואל לנדא, שאם היה נכון שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים, "הוה ליה להרמב"ם להביא בהל' מלכים לפסק הלכה". וכן הקשו שער אפרים, פמ"ג, הרב קלישר ועוד.⁹

השיבו על כך הסוברים שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים, שהברייתא מדברת על צורות העבודה – לישראל בעבודות זרות האסורות להם, ולבני נח בעבודות זרות האסורות להם – וביארה הברייתא שכל צורות העבודה שישראל חייבים עליהן מיתה נאסרו לבני נח, אבל צורות הפולחן שאין עליהן חיוב מיתה לישראל אלא איסור לאו בלבד (כגון חיבוק ונישוק) לא נאסרו לבני נח כלל (הכתב והקבלה, דברים ד, יט; מטה לוי ב, יו"ד כח; וילקט יוסף ג, קצו; שיירי מנחה על מנ"ח, פו; ר"י גרשוני, משפט המלוכה הל' מלכים ח, י).¹⁰

על הראיה מדברי הרמב"ם השיב הרב משה דוד גרוס (דע מה שתשיב ג, ד), שאדרבה מכך שהרמב"ם פירט את איסוריהם של בני נח אבל לא מנה את איסור השיתוף, אנו למדים שלא נצטוו על כך. ובספר הדרת מלך (על סה"מ לרמב"ם, עשה ב) הביא הרב

9. וכן הקשה שער אפרים מסמ"ג (לאוין א), שמנה איסור שיתוף ולא חילק בין ישראל לבני נח. באופן רחב יותר שאל הרב שמואל לנדא, מדוע לא הוזכר דין זה כלל בגמרא ובראשונים: "ואני יעתי ולא מצאתי דבר זה לא בשני תלמודין בבלי וירושלמי ולא בשום אחד מגדולי הראשונים". אלא שהמחלוקת באחרונים היא בין היתר איך לפרש את הראשונים על שבועה בשיתוף. לדברי האחרונים שע"ז בשיתוף מותרת לגויים, אין הבדל בין שבועה בשיתוף לע"ז בשיתוף, וממילא כל הראשונים שהתירו שבועה בשיתוף יתירו גם ע"ז בשיתוף. מה עוד שהדברים מפורשים ברשב"א ובראשונים נוספים ביחס לפסוק "אשר חלק" וביחס למעשה הכותים, כמבואר להלן.

במטה לוי (ב, יו"ד כח) כתב דברים נוקבים כנגד מעיל צדקה: "ומאחר שראינו שאין שום קושיה על הרמ"א, לא מכח מהיכי תיתי ולא מהא דכתב הרמב"ם, אין צורך להאריך, שמה שפירש הגאון בעל מעיל צדקה בדברי תוס' לא ניתן להאמר, ואף הוא לא אמר כן רק מפני הדוחק והלחץ... ומזה יש לראות שאף גאון ומובהק כהמחבר הנ"ל לא ירד לעומקו של דבר... וכתב ברמת בחמת קדש ומכלל כעס וכו', ואלמלא היה יודע שממנו ילמדו להחמיר גם בדברים העולים ברומם של עולם החיים בודאי היה מצא בשכלו הזך והנפלא אמיתת הדבר".

ביחס לתלמוד, ראו בישועות יעקב (או"ח קנו, א) שהוכיח מכמה מקומות בגמרא שאם ישראל לא היו מקבלים את התורה, לא היו נענשים על חטא העגל, משום שזו ע"ז בשיתוף שמותרת לגויים (ראו עוד משנת אברהם ב, א ענף א, ב, ראייתו מגמ' ע"ז סד, ב, ביחס לגר תושב).

10. ובספר דע מה שתשיב (ג, ד) יישב שאף ישראל העובד בשיתוף חייב בעונש קל יותר, מיתה בידי שמיים, וממילא אינו בכלל "דברים שבית דין של ישראל ממיתין עליהן". ראו עוד בדברי הרב חיים דניאל שלמה פינסו, שדן אם ע"ז בשיתוף אסורה לישראל מדאורייתא או מדרבנן (שם חדש על יריאים, סג 'עמוד השני עמוד אליים').

אברהם בנימין זילברברג מה שכתב הרמב"ם לגבי מצוות ייחוד השם: "הוציאנו מן העבדות ועשה עמנו מה שעשה מן החסד והטוב על מנת שנאמין הייחוד, כי אנחנו חייבים בזה". משמע שמצוות הייחוד מיוחדת לישראל ולא נצטוו בני נח על כך (וכן ביאר מטה לוי ב, יו"ד כח). והוסיף בהדרת מלך שהקריאה לאחדות ה' מופנית בתורה לישראל דווקא: "שמע ישראל, ה' א-לוהינו ה' אחד".¹¹

העמדה שמתירה שיתוף לגויים היתה הדעה הנפוצה והעיקרית

יש לציין שבקרב האחרונים, וככל הנראה בקרב לומדי התורה בכלל, הדעה שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים, היתה הנפוצה והעיקרית. עובדה זו מתבארת הן בדעות המחמירים והן בדעות המקילים.

במחמירים – בשער אפרים כתב: "הנה ראיתי רבים טועים בפירוש זה שאומרים שאין בן נח מוזהר על השיתוף", הרי שכך היתה דעת רבים. כיוצא בזה הרב שמואל לנדא: "ואף שדבר זה מורגל בפי כמה חכמים שאין הנכרים מצווים על השיתוף וגם בכמה ספרים מדרשות ואגדות השתמשו בהקדמה זאת, ואני יגעתי ולא מצאתי דבר זה", הרי שכך חכמים היו רגילים לומר. וכן בהמשך דבריו שם: "ונראה לי דמה שנתפשט דבר זה לומר שאין בן נח מוזהר על השיתוף", "ולשון זה הטעה לכמה חכמים וסברו דכוונת הרמ"א הוא שאין בן נח מצווה לעבוד ע"ז בשיתוף". לשון הרב קלישר: "ויש טועין לומר שהיתר להם ע"ז בשיתוף, וזה אינו אמת". גם במנחת חינוך: "נראה מדבריהם דאין ב"נ מצווה לעבוד עבודה זרה בשיתוף, וכן הוא בהגהת רמ"א או"ח סי' קנ"ו, וכן ראיתי הרבה מחברים תפסו זה לדבר ברור". וכן הרב דוד פרידמן: "והארכתי בזה יען יש הרבה טועים בזה, להתיר עבודת שיתוף לבני נח".¹²

גם המקילים הסוברים שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים, הדגישו שמדובר על הדעה הנפוצה והידועה. כ"כ בשו"ת מלמד להועיל: "דבר ידוע שאף שלרוב הפוסקים

11. ויש שביארו שאמנם הרמב"ם אסר ע"ז בשיתוף לבני נח, אבל ראשונים רבים חלקו עליו. כ"כ הרב חיים דוד הלוי ביחס לנוצרים, והוסיף "שאפילו הרמב"ם המחמיר הגדול לגבי הנוצרים, לו חי בזמנינו יתכן והיה משנה דעתו" (עשה לך רב ט, ל). הרב יעקב קמנצקי ביאר שהדברים תלויים במחלוקת הרמב"ם עם רוב הראשונים, האם יש ממש בכוחות הטומאה (אמת ליעקב דברים ד, יט; ראו פנה"ל אמונה ומצוותיה א, ח, הע' 2; יט, ה, הע' 4). יעוי' עוד שו"ת ראנ"ח קיב, בדעת הרמב"ם.

12. גם ר"י שטייף (מצוות השם, מצווה כו) כתב: "לענין עבודה בשיתוף, תפסו הרבה מחברים שאין בן נח מוזהר על זה". לעומת פוסקים אלו, בשו"ת בית הרידב"ז (יב) כתב: "לפי מה שכתב הנו"ב ז"ל וכל האחרונים ז"ל, עיי' בפ"ת ז"ל יור"ד קמ"ז עיי"ש, דדוקא בשבועה לא מוזהר ב"נ אבל בכל עבודתה בשיתוף מוזהר עליה". וכן הרב צבי שכטר: "ורבנו [הרב סולובייצ'יק] אמר בשם הגר"ח שהיא כשגגה שיצאה מלפני השליט, והעיקר כהבנת שאר גדולי האחרונים בתוס' ההיא, דלא הוזהרו שלא לישבע בשיתוף, אבל בודאי הוזהרו שלא לעבוד ע"ז בשיתוף" (נפש הרב, ירושלים תשנ"ט, עמ' רל). ראו עוד לשון השאלה בתשובות חדשות לרבנו רבנו עקיבא, מהדו' לייטנר תשל"ח, עמ' 176.

הגוים אין מוזהרין על השתוף". וכ"כ בהדרת מלך: "מלבד מה שרגיל בפי כל דבן נח אינו מצווה על השיתוף, גם מלשון רבינו ז"ל [הרמב"ם] משמע כן". ובשלל דוד: "והנה ידוע דישאל מצווים על השיתוף, וכל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם" (סנהדרין סג, א; ועוד), ובני נח אין מצווין על השיתוף". הרב יצחק אבולעפיא: "הרי בני נח אינם מוזהרים על השיתוף, כידוע". וכן בלחמי תודה: "דברי רש"י בחומש קאי שפיר אליבא דהילכתא, דקיימא לן דאין בני נח מוזהרין על השיתוף".

עוד הדגישו המקילים, שמדובר על הדעה העיקרית של רוב הפוסקים. כ"כ הרב בוסקוביץ: "וכן תפסו המושלים כל גדולי הפוסקים". כ"כ הרב אברהם ביק: "וכ"כ בספר הכתב והקבלה פרשת ואתחנן שם, שכן הסכימו כל המפרשים". וכן בחמדת שלמה: "והרי על שיתוף אינם מצווים, כמו שכתבו הפוסקים". ובדברי תלמוד: "ולפיכך קיימא לן גם כן שבני נח לא נצטוו על השיתוף". כ"כ הרב אברהם פאלאג'י: "וכן נמשכו אחרונים וכמה מרבני האחרונים הלא בספרתם".

כיוצא בזה במטה לוי, לאחר שהביא תוספות, רמ"א וש"ך, כתב שדבריהם היו פשוטים וברורים להלכה שבני נח אינם מצווים על השיתוף, עד שקמו כמה מגדולי ישראל לחלוק עליהם: "ודברי תוס' האלה הברורים והנשנים בתוס' במקומות אחרים (במגילה כ"ח ע"א ובבכורות ב' ע"ב), היו ליסוד לדינים הרבה עד שהרמ"א ז"ל הביאם בש"ע אורח חיים ס"ס קנ"ו... והש"ך ברר וקיים דבריו ואין פוצה פה ואין חולק, עד שקמו שני גדולי ישראל לחלוק על הדבר (מעיל צדקה, רבי שמואל לנדא)... אבל באמת אחר מחילת כבוד הגאון המחבר אין בדבריו כח לסתור את דברי הרמ"א ז"ל".

ביאור דברי הראשונים שהתירו שותפות עם נוצרים

כפי שצוין לעיל, עיקר הדיון בשאלת עבודה זרה בשיתוף לגויים נמצא באחרונים. חלק מרכזי מהדיון הוא איך להבין את הראשונים בסוגיית קבלת שבועה מנוצרים. נציג את דבריהם בקצרה.

כפי שלמדנו, אסרו חכמים (סנהדרין סג, ב; בכורות ב, ב) לעשות שותפות עם הנוכרי שמא יבוא לידי שבועה בשם אליליו והיהודי יעבור בכך על "ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך" (שמות כג, יג). אמנם כתב רבנו תם (סנהדרין סג, ב, 'אסור': בכורות ב, ב, 'שמא') שאם נוצרי חייב ליהודי שבועה מותר להשביעו, ובין נימוקיו: "ואף על פי שמשתפין שם שמים ודבר אחר, לא אשכחן דאסור לגרום לאחרים לשתף, ו'לפני עור' (ויקרא יט, יד) ליכא דבני נח לא הוזהרו על כך".

וכ"כ עוד ראשונים: מהר"ם מרוטנבורג (שו"ת, סיני רצז, מכון ירושלים תשע"ד), רא"ש (סנהדרין ז, ג; ותוספות רא"ש סנהדרין סג, ב), פירושי רבינו יהודה אלמנדרי (סנהדרין סג, ב), סמ"ג (עשין פב), אגודה (סנהדרין סג, ב; גיטין נ, ב), ורבנו ירוחם (תולדות אדם וחווה יז, ה) כתב מפורשות שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים: "ואף על גב דמשתפין שם שמים

ודבר אחר לא מצינו שאסור לגרום לאחרים לשתף, וגם משום 'ולפני עור לא תתן מכשול' ליכא, דלא הוזהרו בני נח על השיתוף".

הסוברים שעבודה זרה בשיתוף אסורה לגויים, נוקטים שכל מה שהתירו לבני נח הוא להישבע בשיתוף, אבל עבודה זרה עצמה אסורה גם בשיתוף, ורק רבנו ירוחם סבר שבני נח לא הוזהרו על השיתוף (ושב הכהן לח). ויש שביארו כך אפילו בלשון רבנו ירוחם (תשובות חדשות לרבנו עקיבא איגר, הוספות למהדורה ב', 'בענין ע"ז בשיתוף בב"נ', עמ' קסד; ראו עוד בדברי הרב משה צוריאלי, ירחון האוצר סו).

אמנם לסוברים שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים, אין הבדל בין שבועה בשיתוף לעבודה זרה בשיתוף, וממילא כל הראשונים שסברו שמותר לגויים להישבע בשיתוף סוברים שמותר להם לעבוד בשיתוף.¹³ דיון זה אינו מקיף את כלל היחס לראשונים בסוגיית השיתוף. בהמשך המאמר (פרקים ד-ה) נראה כי יסוד ההיתר של עבודה זרה בשיתוף מצוי בדברי הראשונים, הן בדברי אגדה המבארים את היחס בין ישראל לאומות העולם, והן כחלק מהיתרים של איסורי עבודה זרה שונים ביחס לגויים שסביבם.

פרק ב - עבודה זרה בשיתוף כמדרגת ביניים

לאחר שהצגנו את מחלוקת הפוסקים בעניין עבודה זרה בשיתוף, נראה איך למעשה הכל מסכימים שעבודה זרה בשיתוף היא מדרגת ביניים בין ייחוד ה' לעבודה זרה גמורה. לשם כך נצייר את גבולות המחלוקת, לקולא ולחומרא, באמצעות שלושה עקרונות: עבודה זרה בשיתוף קלה מעבודה זרה גמורה, עבודה זרה בשיתוף אסורה לישראל באיסור חמור, ולעתידי לבוא היא תבטל מן העולם – והיה ה' אחד ושמו אחד.

עבודה זרה בשיתוף קלה יותר מעבודה זרה

תחילה, חשוב לציין שגם הסוברים שעבודה זרה בשיתוף אסורה לגויים, מסכימים שדין ע"ז בשיתוף קל יותר מדין ע"ז רגילה. וכפי שמתבאר בגמרא (ביצה כה, ב): "וַיִּסְיֵפוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה', וַיַּעֲבְדוּ אֶת הַבַּעֲלִים וְאֶת הָעִשְׂתָּרוֹת וְאֶת אֱלֹהֵי אֲרָם וְאֶת אֱלֹהֵי צִידוֹן וְאֶת אֱלֹהֵי מוֹאָב וְאֶת אֱלֹהֵי בְנֵי עַמּוֹן וְאֶת אֱלֹהֵי פְלִשְׁתִּים, וַיַּעֲזְבוּ אֶת ה' וְלֹא עֲבָדוּהוּ" (שופטים י, 1). ממשמע שנאמר 'ויעזבו את ה'', איני יודע ש'לא עבדוהו'? ומה תלמוד לומר 'ולא עבדוהו'? אמר רבי אלעזר: אמר הקדוש ברוך הוא: אפילו כתורמוס הזה, ששולקין אותו שבע פעמים ואוכלין אותו בקנוח סעודה,

13. בנוסף לאחרונים רבים ברשימות לעיל, כך ביאר מהר"ם מלובלין את דברי תוספות (סנהדרין סג, ב, 'אסור'). וכ"כ פלפולא חריפתא על הרא"ש (סנהדרין ז, ג, ס"ק ה). וכן משמע במהרש"א חידושי הלכות שם.

לא עשאוני בניי. ביאר מהרש"א (חידושי אגדות שם): "דאפילו בשותפות לא עבדוהו... והיינו הדמיון דאפילו כתורמוס כו', כקנוח סעודה לא עשאוני בניי".¹⁴ כלומר, טוב היה שישראל היו עובדים את ה' בשיתוף, מאשר המצב שעזבו אותו לגמרי כאשר פנו לאלילים.

יסוד זה מתבאר דרך שני מקורות מרכזיים: חטא העגל, ופרשיית הכותים.

חטא העגל

בגמרא (סנהדרין סג, א): "אמר רבי יוחנן: אלמלא וי"ו שב'העלוך' (שמות לב, ד) נתחייבו שונאיהם של ישראל כלייה".¹⁵ והכוונה שבעבודת העגל שיתפו ישראל לקב"ה עם העגל. רש"י: "דהא לא כפרו בהקדוש ברוך הוא לגמרי, שהרי שתפוהו בדבר אחר". וכ"כ יד רמ"ה שם. וכן בשמות רבה (מב, ג): "רבי חגי בן אלעזר אומר: זה א-להיך אין כתיב כאן אלא 'אלה א-לוהיך' - שיתפו אותו עמהם ואמרו א-לוה והעגל פדה אותו".

כלומר, אילו היו ישראל עובדים עבודה זרה גמורה הייתה נגזרת עליהם כלייה מוחלטת, ורק מפני שהעבודה זרה נעשתה בדרך של שיתוף - "אשר העלוך", בלשון רבים, דהיינו שיתוף שם שמים עם העגל - ניצלו ישראל מכליה, ואמר ה' "סלחתי כדברך".¹⁶

14. וכן כתבו רוב המפרשים בספר שופטים, שהביקורת על ישראל היא שלא עבדו אפילו בשיתוף (רש"י, רד"ק מצודות דוד, אברבנאל, ומלבים על שופטים י, ו, ועוד). וכן באסתר רבה (ג, ד): "ויעזבו את ה' ולא עבדוהו' (שופטים י, ו) - ואפילו בשותפות. אמר רבי אבא בר כהנא: לא תהא כהנת כפונדקית! אמר רבי יוסי בר' חנינא: אמר הקדוש ברוך הוא, לא עשאוני בני ככרזימי [שיתוף סעודה] הזה שבא באחרונה". ועי' בהערה הבאה בפירושו הייחודי של תוספות רא"ש.

15. בהמשך הגמרא מובאת דעתו של רבי שמעון בר יוחאי: "והלא כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם, שנאמר (שמות כב, יט) 'בלתי לה' לבדו! אלא מה תלמוד לומר 'אשר העלוך'? שאיני א-לוהות הרבה". ובדעתו נחלקו המפרשים: יש סוברים שרשב"י אינו חולק על כך שע"ז בשיתוף קלה יותר, אלא שהוא לא סובר שזו יכולה להיות סיבה להקל בעונשם של ישראל (רבנו יונה סנהדרין סג, א; צידה לדרך שמות לב, א). והוסיף מהרש"א ("א שם, 'כל המשתף') שלרשב"י אילו היו עובדים באופן של 'שניות' (שני אלוהים בעלי כוחות שווים) היו חייבים כלייה, וישראל ניצלו מפני שאמרו שה' הוא שנתן כוחות לעגל, ועזב את הארץ. וכעין זה כתב גם בשאלת יעבץ (ב, קלג) בתירוצו הראשון. ויש סוברים שלדעת רשב"י אין בשיתוף סיבה להקל (כן עולה מדברי תוספות רא"ש סנהדרין סג, א 'כל המשתף', שביאר שאין להקשות מכאן על דברי חז"ל על 'ולא עבדוהו', שכן שם אין ביקורת על שלא שיתפו אלא על כך שלא חזרו בתשובה). ויש סוברים שלדעת רשב"י, ע"ז בשיתוף חמורה יותר מעבודה שלא בשיתוף (יד רמ"ה סנהדרין סג, א 'פיסקא והמקבלו'; חכמת התורה לרש"ק שמות לב, כא. ראו מה שכתב על עמדה זו במטה לוי ב, יו"ד כח).

16. וכן כתב ריה"ל בספר הכוזרי א, צז; ובמאמר ד, יג-יד, השווה בין עבודת העגל לבין הנוצרים. וכך ביאר האחרונים המחמירים והמקילים גם יחד, שהעוון בחטא העגל היה ע"ז בשיתוף. בין המחמירים: ושב הכהן (לח), הרב קלישר (אמונה ישרה ב, מאמר ז, עמ' קא) והרב הירשנזון. הם הוכיחו מחטא העגל שישראל חייבים על ע"ז בשיתוף מיתה, וממילא גם בני נח נצטוו עליה. לעומתם המקילים הוכיחו מחטא העגל שרק בגלל שקיבלו ישראל את התורה נענשו, אבל אם לא היו מקבלים את התורה ודינם היה כמו בני נח, לא היו נענשים (ראו שמות

הכותים

העיד הנביא בספר מלכים שלאחר שהחלו השומרונים לירא גם מה', הפסיקו האריות לאכול בהם. השומרונים היו גויים עובדי אלילים שהובאו לארץ בידי סנחריב. גויים אלו נטרפו על ידי אריות: "ויהי בַּתְחִלַּת שבתם שם לא יראו את ה', וישלח ה' בהם את האריות ויהיו הַרְגִים בהם. ויאמרו למלך אשור לאמר, הגוים אשר הגלית וַתֹּשֶׁב בערי שְׁמֶרֶן לא ידעו את משפט א-להי הארץ וישלח בם את האריות, והנם ממיתים אותם כאשר אינם ידעים את משפט א-להי הארץ. ויצו מלך אשור לאמר, הֲלִיכּוּ שמה אחד מהכהנים אשר הגליתם משם וַיִּלְכוּ וַיִּשְׁבּוּ שם, וַיִּרְם את משפט א-להי הארץ" (מלכים ב, יז, כה-כז). אלא שגם אחרי שהכהן, מגולי ישראל, לימד אותם את יראת ה', המשיכו במקביל לעבוד עבודה זרה. הנביא מאריך לתאר כיצד העבודה הזרה לא השתנתה כלל; הם המשיכו לעבוד את אותם אלילים, ובאותן צורות פולחן אליליות, אלא שהדברים נעשו גם מתוך יראת ה': "ויבא אחד מהכהנים אשר הגלו משמרן, וישב בבית אל ויהי מורה אֹתָם איך ייראו את ה'. ויהיו עשים גוי גוי אלהיו, ויניחו בבית הבמות אשר עשו השמרנים גוי גוי בעריהם אשר הם יושבים שם. ואנשי בבל עשו את סְכוֹת בָּנוֹת, ואנשי כות עשו את נַרְגָל ואנשי חמת עשו את אֲשִׁימָא. והעוים עשו נִבְחָז ואת תַּרְתָּק, וְהַסְפְּרִים שרפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך אלהי ספרוים. ויהיו יראים את ה', ויעשו להם מקצותם כהני במות ויהיו עשים להם בבית הבמות. את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים, כמשפט הגוים אשר הגלו אתם משם" (מלכים ב, יז כח-לג).

ואף על פי כן, היה בכך די להציל את השומרונים מן האריות. כלומר שינוי דרכם מעבודה זרה גמורה לעבודה זרה בשיתוף, הסיר מעליהם את העונש. וכך ביאר המלבי"ם (שם יז, מא; ראו גם פס' לד): "הכותים, שהם לא הוזהרו על זאת והם נתונים תחת המערכת ומשטרי השמים, הם לא נצטוו על השיתוף, והם כשעשו כן נקראים יראים את ה' במה שאת פסיליהם הם עובדים. גם בניהם ובני בניהם הם עושים עד היום הזה כאשר עשו אבותם. וה' לא קצף עליהם ולא הענישם כי די להם בעבודה וביראה כזאת, ולכן אחר שלא כחשו בהסְבָה הראשונה, הגם שעבדו אלהים אחרים – לא אכלו האריות בהם, הגם שישראל נענשו על זה וגלו מארצם, כי ישראל יצאו ממצרים, ונתן להם תורה וכתת עמהם הברית".¹⁷

רבה מג, א; מג, ה). הרי שבני נח לא הוזהרו על השיתוף (ישועות יעקב או"ח קנו, א; הרב שטגר, פני המים שמות לב, כא; לה; שואל ומשיב נתינא א, נא; יקרא דשכבי, דרוש סט, דף קמו, א; מהרא"ל צינץ, שירי קומץ המנחה, דרוש ב לשבת קודם שבועות, 'ואולם לבאר הכל'; ועוד רבים). על כך השיב הרב הירשנזון שאמנם קודם מתן תורה לא הוזהרו בני נח אלא על מה שאסור מן הסברה, אבל לאחר שניתנה תורה – איסורם של הנכרים מדברי התורה ועל פי חוקיה (ועיין בעניין זה בשו"ת הרמ"א י).

17. ובפירושו אברבנאל (מלכים ב, יז), משמע שגם עם ישראל לא נענשו בצורה זו של אריות בגלל עבודתם.

והרחיב בראיה זו הרב שאול נתנזון (שואל ומשיב תניינא א, נא; וכ"כ שם תליתאה א, נה): "ושוב אחר זמן רב כשלמדתי במקרא מלכים ב' י"ז, שזה דרכי לחזור בכל שנה ושנה, עיינתי היטב ומבואר שם דרך בני ישראל מצווים על השיתוף, וגם במצות אין מועיל להם אם לא יקבלו בשביל שהיא מצות ד', אבל עכו"ם אין מוזהרים על השיתוף. וזה היה ענין הכותים שבשומרון. והמעין שם ימצא להדיא שכדברי כן הוא". והביאו ראיה זו גם הרב אברהם ב"ק (בכורי אביב, יתרו - בינה במקרא ט), הרב יעקב חי זריהן (בכורי יעקב, או"ח א-ג) והרב ראובן מרגליות (טל תחיה, עמ' עג). וגם היו מן המחמירים שהודו שמוכח מכאן שדינו של גוי העובד עבודה זרה בשיתוף קל יותר מע"ז רגילה, וכ"כ בשו"ת אבני צדק (יו"ד, קה), וכך מתבאר משו"ת מהר"ם שיק (יו"ד, תה).

עבודה זרה בשיתוף אסורה לישראל

מאיך גיסא, למרות ההסכמה שעבודה זרה בשיתוף קלה יותר לגויים, גם המקילים הסוברים שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים, מודים שעבודה זרה בשיתוף אסורה לישראל באיסור חמור, ונענשים עליה בחומרה רבה כמו בחטא העגל.

וכך כתב הרשב"א (שו"ת החדשות מכת"י, שסח): "וכן צוה וגזר אל בני היכלו ומשרתיו העומדים לפניו, לבלתי לכת לעולם אחר הנגיד [=השר] כי אם אחר המלך, ומי מהם ילך אחר הנגיד ההוא יחשב לו למרד, וכממיר הממשלה ממנו ונותנה לנגיד ההוא. כענין הזה בעצמו קרה לנו... הבדיל לנחלה לנו, ולא רצנו גם הוא הבדיל לעצמו להיות שם מקדשו, וצונו שלא לעבוד מזל וכוכב כלל ושלא נכוון במעשינו להם כלל לשום צד, אלא לפניו נעבוד והוא יעננו בכל קראנו אליו, ומי שיעבוד ממנו לזולתו יחשב לו לאשמה רבה כמורד במלכותו ועובד ע"ז חס ושלום".

לכן אסרו האחרונים המקילים חלק מאיסורי עבודה זרה אף לנוצרים המשתפים, מפני שיש בהם שייכות לישראל, כפי שכתב בתבואות שור (ד, א) שאף שלגוי מותר להקריב לשיתוף - הבהמה אסורה לישראל. בחלק מהאיסורים התלבטו האחרונים האם לשייכם לאיסורים הנוגעים ליהודי או לגוי.¹⁸

בשיתוף, יעו"ש.

18. הרב אטלינגר כתב שמצד ע"ז בשיתוף, למרות שהיא מותרת לגויים, אסור לישראל להפוך כנסייה לבית הכנסת (בנין ציון סג; אמנם הביא צדדי קולא אחרים, עיין שם). הרב טננבוים אסר ליהודי להכין ארון עם צלבים לנוכרי, אף שאין בזה משום "לפני עיור", כי מותר להם לעבוד בשיתוף (נהרי אפרסמון, יו"ד קיד). וכן כתב הרב פרייס שאין ליהודי להכין פסל עבור גוי העובד בשיתוף (משנת אברהם על הסמ"ג א, ל"ת כ, י). ראו עוד בביאורו של הרב טרובוביץ', שאף שאין במכירת צרכי פלחן לגויים שעובדים בשיתוף משום לפני עיור, יש בזה איסור "לא ישמע" (תפארת זיו ב, יו"ד כו, ו). והרב אליהו פוסק דחה את סברת מי שאמר שהבא על בת נוכרי העובד ע"ז בשיתוף אין לו דין קנאים פוגעים בו, שכן ביחס לישראל האיסור בחומרתו עומד (מור ואהלות, אוהל ארץ נוד, סוף קפג, א).

כמו כן, יש שכתבו שאין להניח בארץ גויים העובדים בשיתוף, שכן הם יכולים להחטיא את ישראל, ראו בדברי

לעתיד לבוא תבטל עבודה זרה בשיתוף

בנוסף, כל הפוסקים מודים שמצבם של הגויים המשתפים טעון תיקון, אשר יתרחש לעתיד לבוא, כאשר כל באי עולם יכירו כי ה' הוא האלוקים לבדו, ועבודת השיתוף תבטל מן העולם, וכדברי הנביא זכריה (יד, ט): "והיה ה' למלך על כל הארץ, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". וכמו שכתב הרמב"ם (מלכים ומלחמות יא, ד) בסיום דבריו על התפתחות הדתות בזכות תורת ישראל: "וכשיעמוד המלך המשיח באמת, ויצליח וירום וינשא – מיד הם כולן חוזרין ויודעים ששקר נחלו אבותיהם ושנביאיהם ואבותיהם הטעום".

וכן הביא הרב בוסקוביץ' (סדר משנה יסודי התורה א, ז) כאחת מראיותיו לכך שבני נח הותרו בעבודה זרה בשיתוף, את דברי הספרי (דברים ו, ד) בו מבואר שאף שהיום ייחוד ה' מיוחד לישראל, הרי לעתיד לבוא העולם כולו ייחד את שמו: "ה' א-לוהינו' למה נאמר, והלא כבר נאמר ה' אחד', ומה תלמוד לומר ה' א-לוהינו? עלינו לייחד שמו ביותר. כיוצא בו 'שלוש פעמים בשנה יראה' וגו' (דברים טז, טז). מה אני צריך לומר, והלא כבר נאמר 'את פני האדון ה'' (שם), מה תלמוד לומר 'א-לוהי ישראל?' אלא על ישראל ייחד שמו ביותר. כיוצא בו 'שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך' וגו' (תהלים ג, ז) – עליך ייחד שמו ביותר. דבר אחר: ה' אלוהינו' – על כל באי העולם בעולם הזה, ה' אחד' – לעולם הבא. וכן הוא אומר (זכריה יד, ט) 'והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד'".

וכ"כ הרב אברהם ביק (אהל מועד ז, עמ' קיג) שאף שהגויים מותרים בע"ז בשיתוף, לעתיד לבוא אין מקום אפילו לשיתוף: "ואמנם היא גופה צריכה לדרוש, מאי טעמא בתהלים (צג, ג) נשמטה [מהפסוק 'ספרו בגוים כבודו'] מלת 'את', ובדברי הימים (א, טז, כד) נמצאה המלה ['ספרו בגוים את כבודו']? ונראה לי על פי מה שכתבו התוספות בסנהדרין סג ד"ה אסור ובש"ע א"ח קנו בהגה דבני נח לא הוזהרו בשיתוף... אבל לעתיד כתיב (צפניה ג, ט) 'כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד', ולא יהיה שום שיתוף כאשר הותר להם לעבוד את ה' ולכבד לכוכבים ושרי מעלה משמשיו, וכמ"ש הרמב"ן ואתחנן ד' י"ט. לכן בדברי הימים

הרב חיים דוד הלוי (בין ישראל לעמים, פרק ז). אמנם רבים מהאחרונים חלקו על כך, וכפי שכתבו מהר"ץ חיות (תורת נביאים פרק יא, הע' א). הרב רפאל חיים בן נאים (רחמים פשוטים, דרוש הספד למלך כה, א) ומהר"ם שיק (ש"ת, י"ד תה). וכן ביאר הרב הרצוג: "לכאורה הלא כל עיקר שאסרה תורה הוא 'פן יחטיאו אתכם' (שמות כג, לג), ולפיכך הרי מאחר ששיתוף אסור לישראל יחטיאו אתכם. תשובה לדבר, כשהתורה מדברת על עובד ע"ז ברור מן הכתוב עצמו, דהיינו עובדי ע"ז שהם מוזהרים עליה, וכיון ששיתוף מותר לבני נח איננה מדברת על דברים כאלו, ואין לנו להקיש מסברת עצמנו, אלא לאמר שהתורה גדרה רק כנגד השפעת ע"ז כזו שבישראל חייבים עליה מיתת בית דין. ועוד, ואפילו אם לא נקבל שאין ישראל נהרג על השיתוף, יש לומר שרק עובדי ע"ז גמורים עבודתם כרוכה בזנות וכשפים וכל הטומאות, ורק עליהם נאמר 'פן יחטיאו אתכם' (תחוקה לישראל א, ב, ו, 9). ראו עוד פנה"ל אמונה ומצוותה ג, י.

שיסד דוד את השיר לאמרו לפני הארון בזמן הזה, אמר (תהלים צו, ג) 'ספרו בגוים את כבודו', על כל פנים לא תהא כהנת כפונדקאית, אם תספרו כבוד שרי מעלה כמנהגכם על כל פנים יהיה עם כבודו יתברך, עד"ש (פסחים כב, ב) 'את לרבות ת"ח'. אבל בתהלים דכתיב בתחילת המזמור (צו, א) 'שירו לה' שיר חדש'... ולעתיד לבוא לא יהיה שום שיתוף, להכי כתב 'ספרו בגוים כבודו' בלי את".

פרק ג — מהי עבודה זרה בשיתוף עליה דיברו הפוסקים?

בפרקים הקודמים הצגנו את מחלוקת הפוסקים ביחס לעבודה זרה בשיתוף, והצבנו את גבולותיה. בפרק זה ננסה להגדיר מהי אותה "עבודה זרה בשיתוף". הגדרה זו תסייע להבין את מקומה של עבודה זרה בשיתוף בתיקון ההדרגתי של העולם. אחת מראיות המחמירים היא שאם מותר לבני נח לעבוד עבודה זרה בשיתוף, בטל מהם איסור עבודה זרה, שכן כל עובדי עבודה זרה מאמינים באיזה אופן בבורא קדום שנמצא מעל הכל. וכפי שנאמר: "כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים, ובכל מקום מְקַטֵּר מְגַשֵּׁשׁ לשמי ומנחה טהורה, כי גדול שמי בגוים אמר ה' צ-באות" (מלאכי א, יא). ביארו חכמים שהכוונה היא שבכל המקומות, גם עובדי האלילים קוראים לה' 'אלוהי האלוהים' (מנחות קי, א), ואע"פ כן הם נקראים עובדי עבודה זרה (מעיל צדקה כב).

אמנם בלשון הרשב"א והרד"ק נראה מהי הגדרת עבודה זרה בשיתוף המותרת לבני נח. כתב הרשב"א (שו"ת החדשות מכת"י, שסח): "והוא שידע ויכיר שאין כח הכוכב ההוא וממשלתו, רק [=אלא] מצד השי"ת אשר שָׁמַו מנהיג בארץ ההיא, וכענין האמור בכותיים". וכן רד"ק (מלכים ב יז, כח): "כי האומות כשהיו עובדים איש את אלהיו, החכמים שבהם היו יודעים כי הצלמים לא יועילו אלא להיותם אמצעיים ולעבדם, והעבודה ההיא תישר בעיני הא-להים, אבל המון העם לא היה להם לב וסברא כי אם אל הנעבד והיו חושבים כי הוא המטיב והמריע... וזה הכהן הבא להורות אלה הגוים בשומרון, אם יאמר להם שלא יעבדו עבודה זרה כלל לא היו מאמינים, כי הוא דבר שגדלו בו כל האומות מקדם, והוא אצלם כמו מושכל ראשון, אך אמר להם שיהיו עובדים את אלהיהם כמו שהיו עובדים, ובלבד שתהא כוונת הא-ל בליבם, כי אלה האלהים לא ייטיבו ולא ירעו כי אם ברצון הא-ל, אלא שעובדים אותם להיותם אמצעיים בינם ובין הבורא".

הוי אומר, השיתוף המותר לבני נח הוא שיתוף כזה המבין שאותם אלילים פועלים מכוחו של הבורא והם דרך לעובדו.

וכן הגדיר את הדברים הרב שמואל בן יוסף (עולת תמיד אור"ח קנו, ג, על דברי הרמ"א): "דאין הגויים מוזהרין על השיתוף. כלומר שאומרים דזה למעלה מזה ואינם פוגמים ביחוד השם יתברך, אמנם אם פוגמין ביחוד ואומרים שנים הם – זה בכלל עבודה

זרה וגם בני נח מוזהרים על כך". דהיינו שעיקר השיתוף הוא ההכרה בא-ל עליון אחד, לצד הסגידה לכוחות תחתונים ממנו. והצדיק דבריו הכתב והקבלה (דברים ד, יט): "ולדעתי צדקו דברי העולת תמיד, כי לישראל שהוציאם הש"י ממצרים ועשה להם הנפלאות ולקח אותם לעם נחלה שאינם עומדים תחת צבאי מרום, עליהם גזר הוא ית' שלא לעבוד לזולתו כלל אף עבודת השיתוף, אבל לשאר עמים העומדים תחת ממשלת צבאי מרום, אם מודים הם במציאות הא-ל ויכלתו על הכל, ועם כל זה עובדים גם לנמצא זולתו לשרי מעלה וכדומה, ומודים שגם הנמצא ההוא כפוף תחת יד עליון – אין במשפט השכל הכרעה לאסרה עליהם כיון שאין דעתם להוציא את עצמם מרשותו של אדון האדונים ב"ה, רק מדמים שזהו כבודו של א-ל עליון לשבח ולפאר את המשמשים לפניו".

וכ"כ הרב נתנזון (שואל ומשיב תניינא א, נא), והביא את תלמידי רבנו יונה (ברכות מ, א, מדפי הרי"ף) שמותר לענות אמן אחר גוי המברך: "שאף שאינו יודע מי הוא השם, שהוא חושב שהעכו"ם הוא הבורא, אפילו הכי כיון שכוונתו לשם ואנו שומעין כל הברכה, עונין אמן אחריו". וביאר הרב נתנזון: "והדבר יפלא מאד, דאיך סלקא דעתך דאם העכו"ם יברך השם ויהיה כוונתו לעבודה זרה שלו שהוא הבורא ויהיה מותר לענות אמן אחריו, ונראה כמודה ח"ו בע"ז?! חלילה חלילה מלומר כן!... ואני לעצמי אמרתי לפי מה דאמרו במנחות דף ק"י (ע"א) 'דקרו ליה אלהא דאלהא', ואם כן גם הגוים מודים בהשם יתברך שהוא לעילא לעילא רק שמשתפין לע"ז שלהם, ואם כן שוב מותר לענות אמן דהא גם העכו"ם כוונתו לאלוקים אמת, רק שמשתף ואינו מוזהר על זה... ולפי מה שכתבתי למעלה בשם עולת תמיד שהשיתוף הוא לא ששויים ממש רק שזה גדול מזה, אם כן היינו דקרו ליה אלהא דאלהא ואתי שפיר הכל, ודו"ק".

וכ"כ הרב בוסקוביץ' (סדר משנה, יסודי התורה א, ז): "ואנכי רואה כי כנים דבריו של ספר עולת תמיד", וביאר שאיסור שיתוף שם שמים ודבר אחר לישראל הוא רק כשדבר אחר הוא אלוהות, אחרת זו רק חשיבות בעלמא ומותר גם לישראל, כמו "חרב לה' ולגדעון" (שופטים ז, כ).

והבהיר עמדה זו הרב אברהם אהרן פרייס (משנת אברהם ב, א, א-ב): "ענין שיתוף בעכו"ם, אין לפרש בשום אופן שהעובד יאמר שמעשה זו נעשית על ידי כו"מ בלבד, כי אז עכו"ם גמורה היא, אפילו אם יודה שהרבה דברים נעשים רק על ידי השם יתעלה לבדו. ושיתוף לא הוא אלא כשמודה שאין שום דבר נעשה ונברא בעולם בלתי השתתפותו של השם יתעלה. וְאֵיִתִּי מֵהָא דֵּאִיתָא בִּירוּשְׁלַי ע"ז ג, א, 'אינו שליט בים, אבל הקב"ה שליט בים וביבשה', הכוונה שגם הטועים מודים בזה שאין לכו"מ שום שליטה בימים אלא השי"ת בלבד. וכן אמר טיטוס הרשע 'אין גבורתו אלא על המים', בגיטין בהניזקין (נו, ב). אם כן אי אפשר שיהיה כלל דין של עכו"ם, מכיון שהם מודים שעל הים שולט הקב"ה בלבדו. אלא על כרחך דכגון זו אינו בגדר שיתוף ובני

נח מוזהרין על זה. ושיתוף לא הוא אלא באם מודה שאין שום שררה בעולם בלתי השתתפות השם".¹⁹

לפי תפיסה זו, ה"משותף" הוא למעשה גילוי של ה' האחד והעליון בעולם. שיתוף כזה של בורא ונברא מאפשר "אחיזה" באלוקים ובאמונת הייחוד, ומצד שני מגביל את האמונה ומערב בה צדדים של אלילות. הראשונים והאחרונים המקילים החילו יסוד זה על אמונת הנוצרים; מחד היא יצאה מתוך אמונת הייחוד המופשטת, ומאידך היא אחזה ב"שילוש" ועירבה באמונה בה' אחד סגידה לברואים חומריים. אמנם המחמירים חלקו גם על סוג זה של שיתוף, ולדעתם אם נאמר שהאמונה ב"סיבה הראשונה" מתירה לגויים לעבוד גם לכוחות אחרים, הרי בטל אצלם איסור עובדי עבודה זרה, וכאמור כפי שכתב במעיל צדקה סי' כב. ובסי' ע' הוסיף שמכיוון שהם מאמינים שיש כוחות לפסלים, הם עוברים על איסור ע"ז: "וכן מצאתי כתוב שנמצאו ספרים מרבתי של פרעה שהיה בימי משה, והאריכו בענין לדבר ממציות הסיבה הראשונה, ועם כל זה אמר (שמות ה, ב) 'לא ידעתי את ה'', 'מי ה'' וגו', והכל עולה בסגנון אחד על פי דעתם המשובש, שהסיר השגחתו מעל הארץ ומסר ההנהגה לגרמיים כטעות דור אנוש ודומיו. ומקרא מלא נאמר במלאכי (א, יא) כי כל מקום מוקטר ומוגש לשמי כי גדול שמי בגוים, ואמרו חז"ל (מנחות ק, א) שקוראים אותו אלהא דאלהא. ועל פי זאת אין ספק מהיותם עובדים עבודה זרה ומכחישים את האמת, דאם לא כן לא תמצאו עובדי עבודה זרה בעולם אחרי שהודיע לנו הכתוב כי כל מקום גדול שמו".

פרק ד - תיקון עולם לעבודת ה' בדרך הדרגתית

יש הסוברים שגאולת העולם תהיה על ידי שהגויים כולם יכירו, בדרך פתאומית ומעל הטבע כמו נס, או על ידי כפייה כוחנית, בצדקתה של אמונת ישראל באחדות ה' וייחודו. אמנם בפועל שינוי אמוני פנימי מתרחש בתהליכים הדרגתיים, במעשים ריאליים של האדם, בהשפעה איטית וקבועה של עם ישראל בעולם, ובדרך של הסכמה פנימית מצד המושפעים. ולכן ביארו גדולי ישראל שדתות הגויים המתחדשות, על אף הבעייתיות שבהן, מהוות שער והכנה לאמונה השלמה. יסוד זה מחזק את העמדה

19. גם הרב יעקב עמדין קיבל הגדרה זו, אלא שנטה לומר שלפי הגדרה זו הנוצרים אינם עובדים בשיתוף, שכן רואים באותו האיש רשות בפני עצמה, אך ציין שהמנהג הרווח לראות בהם משתפים וסמך על זה להלכה (שאלת יעבץ א, מא). ובלחם שמים (אבות ד, יא) הרחיב בשבח הנוצרים שהם "כנסיה לשם שמים": "ואם משתפים שם שמים ודבר אחר - לא במרד עשו כן, מנהג אבותיהם בידיהם. וכבר אמרו רז"ל שלא נצטוו בני נח על השיתוף" (ראו עוד במאמרו של ד"ר אסף מלאך, 'הרב יעקב עמדין: היסודות החיוביים של הנצרות כדת בני נח', ושמו אחד, מגיד תשפ"ב, עמ' 133-150).

שעבודה זרה בשיתוף כדוגמת אמונת הנוצרים היא מעלה לגויים, המתרוממת מעל עבודה זרה.

השפעת תורת ישראל על התפתחות אמונות הגויים

רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי (ד, כג, תרגום הרב שילת), מפרט את תהליך השפעתה המדורגת של אמונת ישראל על אומות העולם, ומדמה אותה לגרעין הנזרע בחומרים גסים שמצליח לתקן אט אט את החומרים סביבו, עד שיהפכו לעץ נותן פרי כמותו. כך אמונת ישראל, אף שהנצרות והאסלאם דוחים אותה באופן גלוי, הם מושפעים ממנה בהדרגה עד לתיקון העולם המלא בביאת המשיח: "עם זאת יש לא-להים בנו סוד וחכמה, כחכמה בזרע הנופל בארץ והוא משתנה ומתהפך למראית עין לאדמה ולמים ולזבל, ואין נשאר ממנו רושם מוחש, לפי מה שחושב המביט אליו. ולפתע, הנה הוא אשר יהפוך האדמה והמים אל טבעו, ויעתיקם דרגה אחר דרגה עד שיעדן את היסודות וישיבם להיות כמו עצמו, ויוציא קליפות ועלים וזולת זה, עד אשר יזך הלב ויהיה ראוי שיחול עליו הענין ההוא. וצורת הזרע הראשון הוציאה פרי אותו העץ – כפרי אשר ממנו היה זרעו! ככה דת משה, כל מי שבא אחריה מתהפך אליה באמת, ואם היה למראית עין דוחה אותה. ואלה הדתות הן הצעה והקדמה למשיח המצופה אשר הוא הפרי ויעשו כולם פרי כאשר יודו לו, ויעשה העץ אחד".

וכך כתב הרמב"ם (הלכות מלכים ומלחמות יא, ד): "וכל הדברים האלו, של ישוע הנוצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו [=מוחמד] – אינן אלא ליישר דרך למלך המשיח, ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר (צפניה ג, ט) 'כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה, לקרוא כולם בשם ה' לעובדו שכם אחד'. כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה. אלו אומרים 'מצוות אלו אמת היו, וכבר בטלו בזמן הזה, ולא היו נוהגות לדורות', ואלו אומרים 'דברים נסתרות יש בהן ואינן כפשוטן, וכבר בא משיח וגילה נסתריהם'. דהיינו שהדתות הנוכריות פרסמו בעולם את האמונה בבוא המשיח, כך שכאשר יגיע המשיח – יוכלו עמי העולם לקבל באמצעותו את אמונת הייחוד הישראלית בקלות רבה.²⁰

אדרבה, ישנה סכנה בניסיון להביא בדילוג את הגויים לידי אמונה שלמה שאינה מתאימה לנפשותיהם, וכפי שכתב הראי"ה בכמה מקומות: "כבר יצויר איש עומד במדרגה כזאת, שאם רק יאמר לעץ אבי אתה (על פי ירמיהו ב, כז), ויראה את אלוהיו עומד אצלו בביתו מביט עליו לפי דמיונו בעיני זעמו, יחדל מעשות נבלה של רצח, גנב, נאף

20. ראו עוד בכתבי הרמב"ן א, מוסד הרב קוק תשכ"ג, עמ' קמג-קמד; עין איה שבת ב, ז.

וכאלה. וכשנדרריכהו במעלה רמה של דעת אדון כל המעשים ברוך הוא, תופר יראתו ונורידהו ממעלה שכבר קנה לו. על כן אנו מוזהרים שלא ללמד דברי תורה לאומות העולם (סנהדרין נט, א), כי אין אנו בטוחים אם הלימודים הצחים הקדושים הא-להיים לא יועילו להותן [=יגרמו לאסונן] של נפשות בלתי מושלמות" (לנבוכי הדור יד).²¹ הראי"ה עוסק כאן בעבודת אלילים, ואף על פי כן מזהיר מפני ביטול אמונה זו – אם התוצאה תהיה גרועה ממנה.

אופיו של התיקון מתמקד בעיקרו בשינויים תפיסתיים, כלומר ייתכן מצב שבו הפרקטיקה הדתית נשארת דומה אך האמונה משתנה, כפי שכתב הראי"ה (קובץ א, קנה): "כל האמונות הנן נחלקות לשתי המערכות – שכבר העיר עליהם הרמב"ם (מורה הנבוכים ג, כח) – לאמונות אמיתיות ואמונות מוכרחות. האמונות האמיתיות הנן היסוד המקיים את כללות האמונה, והמוכרחות הנן כמו קליפה ושומר לפרי. לפי הערך של כל עם וכל קיבוץ המתאחד תחת דגלה של איזה אמונה, כפי המדה שהאמונה היסודית היא יותר נשגבה נצחית ואמיתית – כפי זה הערך עצמו, יהיו גם הדברים הנלוים אליה יותר צחים חזקים ברורים ומושכלים, מתאימים לדרישות המוסר היותר טהורות ולאור המדע היותר בהיר. לפעמים יבא זמן, שיגלה כח הכרחי לסלק איזה דבר מהאמונות המוכרחות מתוך חוג האמונה, מפני שכבר הגיע מצב הקיבוץ ההוא למדה זו שאיננו צריך עוד להיות נסעד בצד ההכרחי ההוא של ציור אמונה זו. אז תוחל איזה מין תסיסה; מצד אחד נראה הדבר כפרצה ביסוד האמונה, ומצד השני כהארה והזרחת אור על האופק האמוני והוספת כח ליסודה".

במילים אחרות, ייתכן שגויים עובדי עבודה זרה יתעלו במדרגתם, ויקבלו עליהם באופן חיצוני אמונה מתוקנת יותר ("אמונה אמיתית"), אולם ימשיכו בפולחנם הקודם אשר שמר על צביונם ומוסריותם ("אמונה הכרחית"). עלינו לראות זאת בעין מושכלת ומאוזנת: אומה זו אכן עדיין בשפלות אמונית, אולם בפועל היא עולה ממדרגה למדרגה.

הראי"ה מוסיף ומבאר שמצב זה מטבעו אינו משתנה אצל כל המאמינים בבת אחת: "ובאמת שני הצדדים הנם דברי אמת. לא כל האנשים ולא כל הסיעות יבוכרו בפעם אחד ובתקופה אחת. ויזדמן הדבר, שחלק אחד כבר בא עד אותה המדה בפתוח הכרתו ותרבותו, עד שאיננו צריך עוד לאותו ההכרח של איזה צד מן האמונה המוכרחת, וכיון שכן, הרי הענין הוא דבר-יָתֵר אצלו, שהוא מעכב על מהלך רוחו וקדושת נשמתו ותעופתה. אבל באותו החוג שלא בא עדיין למדה זו, וההכרח הוא עומד לו בעינו, סילוק ענין מוכרח זה היא קציצה בנטיעות והריסת האמונה".²²

21. ראו עוד באגרות הראיה א, פט; אורות התחיה, נד; אדר היקר ג, עמ' לג.

22. כיוצא בזה כתב הרד"ק (מלכים ב, יז, כח) ביחס לכותים (הובאו דבריו לעיל). והאברבנאל (מלכים א, ג)

ניסיון לפעול "בכוח" ולמשוך אומה אל אמונה מתוקנת יותר, כאשר מצבה טרם הוכשר לאמונה זו, ייצור הרס ותקלה. אמונת ישראל מכירה בהכרחיות העלייה המדורגת באמונה, בהתאם ליכולותיה של כל אומה ואומה. הבנה שהתהליך הוא הדרגתי, ואינו מתקיים בשווה אצל כל המאמינים של אותה דת, תסייע לנו להבין מדוע הראשונים היססו מלהגדיר הגדרות ביחס לנוצרים כולם (כפי שיובא בפרק ה).

עבודה זרה בשיתוף כמדרגת אמונה המתאימה לגויים

הבנה טובה של התיקון ההדרגתי של אמונות העמים משתקפת גם בסוגיית השיתוף. כפי שבארו ראשונים רבים את הפסוקים (דברים ד, יט-כ): "ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים, ונדחת והשתחווית להם ועבדתם, אשר חָלַק ה' א-לוהיך אִתָּם לכל העמים תחת כל השמים. ואתכם לקח ה' ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים, להיות לו לעם נחלה כיום הזה" – הגויים נמסרו לממשלתם של "שרי השמיים" ולכן טבעי שהם יעבדו להם. לעומת זאת, ישראל שזכו לגילוי שכינה ביציאת מצרים ובמעמד הר סיני, קיבלו עליהם עבודת ה' לבדו, בלא שיתוף של גורמים נבראים.

וביאר הזוהר (שמות יד, ב): "כגוונא דא עביד קודשא בריך הוא בארעא, זריק לכל עמין לכל עיבר, ומני עליהן רברבי [=פיזר את כל העמים לרוחות העולם ומינה עליהם שרים], הדא הוא דכתיב (דברים ד, יט) 'אשר חלק ה' א-לוהיך אתם לכל העמים', והוא נסיב לחולקיה כנישתא דישראל [=והקב"ה לקח לחלקו את כנסת ישראל], הדא הוא דכתיב (דברים לב, ט) 'כי חָלַק ה' עמו יעקב חבל נחלתו'²³.

וכן כתב רמב"ן (דברים ד, יט; ראו גם ויקרא יח, כה): "אשר חלק ה' א-לוהיך אתם לכל העמים – כי לכולם כוכב ומזל וגבוהים עליהם מלאכי עליון, כגון הנאמר בדניאל (י, יג; כ) שר מלכות פרס ושר מלכות יון, ובעבור כן יעשו להם אלהים מהם ויעבדום. ואמר 'ואתכם לקח ה'', כי אתם חלק השם, לא תקימו עליכם שר או עוזר זולתו כי

ביאר את תפקידו הרצוי של שלמה מלך ישראל בהנחיית אומות העולם, אילו לא היה מתפתה בעצמו אחר העבודות הזרות, ככזה המלמד את אומות העולם לעבוד את ה' בשיתוף עם שרי כל אומה ואומה: "כי המעשה הזה היה ראוי לחכמי האומות ולמלכיהם, לא לשלמה בחיר השם, והיה ראוי אליו להתעסק תמיד בתפלותיו וקרבתו ליהויה השפיע האלקי על עמו ועל הארץ הקדושה, לא בשאר העבודות הנכריות. ואולי שמפני זה היו באים מהאומות לשמוע חכמתו ומביאים אליו מנחה, כדי שילמדם איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם (על פי דברים יב, ל), שרי מעלה, באופן שירידו השפיע מהם על ארצם. אבל לא היה בזה מהחטא כאשר היה במה שלמד את נשיו לעשותו פתח שערי ירושלים (על פי ירמיה א, טו), כמו שזכרת, למה שהאומות היו ראוים אליו, וכמו שאמר (דברים ד, יט) 'אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים', וגומר 'ואתכם לקח ה''". דברי האברבנאל מדגישים את החשיבות של ישראל להתרחק בעצמם מכל ע"ז, אף ע"ז בשיתוף הראויה לאומות העולם, ואת החובה ליהודי להיזהר מסכנתה של עבודה זרה בשיתוף.

23. ראו גם זוהר אחרי מות, סד, א; זוהר חדש, תיקונים ב, צז, ב.

הוא הוציא אתכם מכור הברזל, שהייתם בתוך מצרים בכור אש ועצים והוציא אתכם משם כנגד שריהם שעשה בהם שפטים, ולולי שהפילם לא הייתם יוצאים, כי היו הם [=אומות העולם ושריהם] במעלתם שלא תצאו, והנה עשה כל זה כדי שתהיו לו נחלה ותהיו לשמו הגדול סגולה מכל העמים".

ובאופן דומה כתב הרשב"א (שו"ת החדשות מכת"י, שס"ח): "כי השי"ת חלק הארצות למזלות השמים, ושם משטרם בארץ להיות הכוכב הפלוני מנהיג המקום הפלוני, ועל כן נחלקו בארצותם במקומותם באמונה, זה עובד הצורה הפלונית וזה עובד צורה אחרת. ומי שעובד הכוכב ההוא המנהיג המקום ההוא, אינו כעובד עבודה זרה, והוא שידע ויכיר שאין כח הכוכב ההוא וממשלתו, רק מצד השי"ת אשר שָׁמוּ מנהיג בארץ ההיא, וכענין האמור בכותיים (מלכים ב, יז, לג) 'את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים'. אבל אנו הבדיל לנחלה לנו, ולארצנו גם הוא הבדיל לעצמו להיות שם מקדשו, וצונו שלא לעבוד מזל וכוכב כלל, ושלא נכוון במעשינו להם כלל לשום צד, אלא לפניו נעבוד והוא יעננו בכל קראנו אליו, ומי שיעבוד ממנו לזולתו יחשב לו לאשמה רבה כמורד במלכותו ועובד עבודה זרה ח"ו".²⁴

וביאר על פי זה מדוע לא מצינו עונש בתנ"ך על גויים שעובדים עבודה זרה, למרות שגם הם נצטוו עליה: "ועל כן לא תמצא בכל הכתובים מאשים באשמות עבודה זרה רק ישראל לבדם, וקרא ארצנו 'ארצות החיים' (תהילים קטז, ט), והעיד כי השגחתו בה תמיד ודורש אותה (דברים יא, יב). ומקראות מלאים דברו כזה הנביאים. אמר בתורה, מזהיר אותנו על זה (דברים ד, יט-כ): 'ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחווית להם ועבדתם, אשר חלק ה' א-להיך אותם לכל העמים תחת כל השמים, ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים להיות לו לעם סגולה'. ואמרו 'מכור הברזל' – לתת לנו מורה אות אמת, כי לא הניחנו תחת ממשלת המזלות ושרי מעלה, כי עתה הוציאנו מכור הברזל, רמז לחוזק המזל שהיה מחייב לבלתי צאת משם, אִלּוּ היה עניננו מונח על משפטי הכוכבים". וכן כתבו ראשונים נוספים.²⁵

מכאן אנו למדים שעובדי ע"ז עובדים כוחות אמיתיים ובעלי השפעה, ויש להם מקום מסוים בעולם. וכפי שהקדמונים עבדו לשמש ולירח, למזלות או לכוחות הטבע

24. שלטונו הישיר של ה' על ישראל לעומת האומות המסורות לכוחות הברואים מוזכר במקומות רבים. ביניהם: פרקי דרבי אליעזר כד; זהר האזינו רמו, ב ופירוש ר' משה זכות שם; אברבנאל ירמיהו יח, יג; מעיני הישועה, המעין השני (אשקלון תשע"ז עמ' 28); נחלת אבות ג, יג (אשקלון תשע"ג, עמ' 150-152); אלשיך דברים כט, כה; ועוד.

25. כ"כ רשב"ם, חזקוני, רקנאטי ואברבנאל לדברים ד, יט. וכ"כ עוד רד"ק (ירמיהו י, ב). יש לציין כי לא כל מי שביאר כך את הפסוק יסיק בהכרח שעבודה בשיתוף מותרת לגויים. ניתן להבין כי אף שהיא אסורה, ה' מקבל אותה בהבנה". אמנם לעניין השאלה העקרונית שבה עוסק פרק זה אין זה משנה.

השונים. אלו כוחות טבעיים אמיתיים המשפיעים על העולם ולא שייך לבטלם.²⁶ כך כשעובדים אומות העולם ל"שר" של אותה אומה, כלומר לאמת הרוחנית המחיה את אופייה של אותה אומה, אין אפשרות לבטל כוחות אמיתיים אלו. הבנה זו מובילה למסקנה לגבי דרך התיקון של העמים. בעוד דתות מוקדמות סגדו לכוחות הטבע בלבד, דתות מאוחרות ומופשטות יותר עבדו לכוחות רוחניים כלליים. כוחות אלו מתארים כוחות קיימים במציאות, ואין ציפייה ואף לא אפשרות לבטלם. אמונת האמת, אינה מבטלת או ממעטת שום כוח שיש בעולם. להיפך, היא רואה בכל כוחות העולם, הרוחניים והגשמיים, גילויים של הופעת ה' אחד. על ידי השפעת ישראל ותורתם, במהלך היסטורי ארוך, מתחזק אור האמונה בעולם, ומובן איך את הכוחות השונים, גם הגדולים והעצומים ביותר, ברא הקב"ה שמלוא כל הארץ כבודו.

השוני בין איסור עבודה זרה לישראל ואיסור עבודה זרה לבני נח

הבנה זו, לפיה עבודה זרה בשיתוף היא טבעית למדרגת הגויים העכשווית, תתרץ אחת מהשאלות ששאלו המחמירים על המקילים: "מה לי ישראל מה לי בני נח" (שער אפרים כד), כלומר כיוון שהן ישראל והן בני נח אסורים בעבודה זרה, מדוע שיהיה חילוק ביניהם באופן האיסור?

כפי שלמדנו, התשובה לשאלה זו התבארה בהרחבה בדברי הראשונים, שכן בני נח מסורים לשלטון השרים והמלאכים, מה שאין כן ישראל שהם בני ביתו של הקדוש ברוך הוא, וכאשר הם עובדים לאחד האמצעים הם כמורדים במלך. ועוד ביארו האחרונים שהאמונה המוחלטת בה' נדרשת רק מישראל שה' נגלה אליהם במעמד הר סיני, אבל הגויים שהדרישה מהם להאמין בה' אינה מתוך התגלות, אינם בכלל דרישה זו (קדושת לוי דברים, ה, ז). ועוד שנפשם של ישראל שהם כבנים לה' מקורה ממקור גבוה יותר, ואילו נפשות האומות אינן בנויות לאמונה ללא מתווכים.²⁷ יתירה מכך, ברבות מהלכות עבודה זרה יש דין קל יותר לבני נח מאשר דינם של ישראל, מפני שהדרישה של ישראל, עמו של ה', ביחס לעבודה זרה חמורה יותר

26. ראו משנה (ע"ז ד, ז): "שאלו את הזקנים ברומי: אם אין רצונו בע"ז, למה אינו מבטלה? אמרו להן: אילו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין, היה מבטלו. הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות, יאבד עולמו מפני השוטים!".

27. ראו עוד עיר דוד, תצ-תצא, בשם האלשיך; רחובות הנהר, האזינו דף עו, ב; משנה שכיר, או"ח רא; שמונה קבצים ח, מד ("ואין בני נח מזהרים על השיתוף, מה שהוא מנוע מתפיסת ציורם וכחם הנפשי", יעו"ש); מדבר שור, עמ' מז; אורות, ישראל ותחייתו, ה; מי מרום יב, פר' שופטים (מהדו' תשנ"ז עמ' צה).

מזו של שאר העמים. עניין זה התבאר בהרחבה על ידי מו"ר הרב מלמד בפניני הלכה אמונה ומצוותיה פרק ה'.²⁸ נזכיר כאן את עיקרי הדברים בקצרה.

א. בן נח אינו מצווה למסור את נפשו על עבודה זרה, שכן רק ישראל נצטוו "ואהבת את ה' א-לוהיך בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ו, ה) – "אפילו הוא נוטל את נפשך" (ברכות סא, א), ואילו בן נח, כל עוד בליבו הוא מאמין בה' ועבודתו אינה אלא משום אונס, כל זמן שהוא ממשיך להאמין בה' בליבו, יוכל לעבוד עבודה זרה כלפי חוץ ולא להיהרג (ראו סנהדרין עד, ב). כמו כן, עניין קידוש השם אינו נוהג בפני בני נח, ולכן ישראל או בן נח שאולצו לעבור עבירה שאינה מהעבירות החמורות בפני עשרה נכרים, אינם חייבים למסור את נפשם (שם).

ב. יהודי מומר, היינו יהודי שעובד עבודה זרה, אין מקבלים ממנו קורבן לה', אבל בן נח, אפילו היה עובד עבודה זרה, מקבלים ממנו קורבן. שנאמר (ויקרא א, ב) "אדם כי יקריב מִמֶּם קרבן", דרשו חכמים (חולין ה, א): "'מכם' – ולא כולכם, להוציא את המומר. 'מכם', בכס חילקתי ולא באומות", שמבני האומות מקבלים קורבן גם כשהם עובדים עבודה זרה.

ג. כיוצא בזה למדנו, שכאשר סיים שלמה המלך לבנות את בית המקדש, התפלל לה' וביקש שכאשר יבואו ישראל להתפלל במקדש, ייענה ה' לתפילתם כפי המגיע להם על פי מעשיהם וזוך לבבם. אולם כשיבוא נוכרי להתפלל לפני ה', ביקש שלמה שישמע ה' תמיד את תפילתו, כדי שיתחזק באמונתו, שנאמר (מלכים א, ח, מא-מג): "וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא, ובא מארץ רחוקה למען שמך... ובא והתפלל אל הבית הזה. אתה תשמע השמים מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי, למען ידעו כל עמי הארץ את שמך, ליראה אתך כעמך ישראל". ביארו המפרשים (רש"י, רד"ק, אברבנאל, אלשיך, מלבי"ם), ששלמה ביקש שיענה ה' לתפילת הנוכרים למרות שאין ליבם שלם באמונתם, ואף אם היו עובדי עבודה זרה, כדי לקרבם.

ד. מצווה על עם ישראל לבער עבודה זרה מארץ ישראל, וכן מצווה על כל יחיד מישראל, בין בארץ בין בחוץ לארץ, לבער עבודה זרה שנפלה בחלקו. אולם לבני נח אין חובה לבער עבודה זרה מארצם, וכן אין חובה ליחיד לבער עבודה זרה שנפלה בחלקו (ראו פנה"ל אמונה ומצוותיה ג, ט-י').

ה. אסור ליהודי ליהנות מעבודה זרה, מכלי תשמישה או מהתקרובות שמקריבים לה, ואף אסור לו למכור אותה וליהנות מדמיה, אלא מצווה עליו לאבדה מהעולם. אולם לבני נח לא רק שאין מצווה לאבד עבודה זרה, אלא אף מותר להם ליהנות

28. נראה שבכך גם מתחזקת טענת המקילים ביחס להבנה המצומצמת במשפט "כל עבודה זרה שבית דין של ישראל ממתין עליה, בן נח נהרג עליה", שכן על כרחנו לא התכוונה הגמרא להשוואה כללית של בני נח לישראל לכל ענייני עבודה זרה, אלא עסקה אך ורק בצורת הפולחן.

מדמי עבודה זרה וכל הנלווה לה, וכפי שהורו למי שעומד להתגייר, שכדי שלא יפסיד את דמי הפסלים שלו, ימכרם ויקבל את הכסף תמורתם בעודו נוכרי, ואחר כך יתגייר (עבודה זרה סד, א).

פרק ה - תהליך זיכוך האמונה הנוצרית והשפעותיו ההלכתיות

בפרק זה נציג את תהליך זיכוך האמונה הנוצרית לאורך הדורות כפי שהשתקף בדברי הפוסקים. זיכוך זה מובן לפי היסודות אותם הצענו בפרק הקודם, לפיהם תהליך תיקון אמונות העמים נעשה בהדרגתיות על ידי הפשטתם וייחודם לאל עליון, כאשר במקביל נותר בדתם צד אלילי המיתקן והולך בתהליך היסטורי שאמונת ישראל מפעפעת בו. במסגרת תהליך זה מעמדם ההלכתי עשוי להשתנות מעובדי עבודה זרה גמורים – לעובדים בשיתוף. יש לציין כי לא כל המקורות בהכרח מסכימים זה עם זה; חלקם מתייחסים לנוצרים כמי שעברו מאמונה אלילית לאמונת שיתוף, וחלקם סוברים שהנוצרים עברו לאמונת הייחוד.

נכרים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודה זרה אלא מנהג אבותיהם בידיהם

הגמרא בחולין (יג, ב) ביארה שסתם גוי ששחט שחיטתו אינה נאסרת בהנאה, ואין צורך לחשוש שמא השוחט הוא מין שאדוק בעבודה זרה, משום שרוב הגויים אינם מינים, ומבארת הגמרא: "אמר רבי יוחנן: נכרים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודה זרה הן, אלא מנהג אבותיהן בידיהן".

יסוד היתר זה הורחב בימי הראשונים לדברים נוספים. כך התיר רבנו גרשום מאור הגולה הנאה מבגדי הכמרים הנוצרים, וכן התיר, ובעקבותיו ראשונים רבים, מסחר עם הגויים ביום אידם משום שבשעת הדחק ניתן לסמוך על כך שהגויים בימינו אינם עובדים ע"ז. בדומה לזה התיר רש"י הנאה מיינם של גויים לפי ש"אין בקיאים בטיב עבודה זרה". גם דבריו הובאו בראשונים רבים. וכן הביאו ראשונים רבים נימוק זה כאחד הטעמים להקל בהשבעת נוכרי. וכן הביאוהו בעל העיטור ותשב"ץ ביחס ליהודי שהמיר דתו.

אפשר היה לפרש את דברי הגמרא והראשונים באופן מצומצם: הגויים שבחוץ לארץ אינם עוסקים בפרקטיקות מסוימות של עבודה זרה, ולכן אין איסור לעשות מעשים ששייכים לאותן פרקטיקות, אבל אין הכוונה שהגויים אינם נחשבים עובדי עבודה זרה גמורים. וכפי שהדגיש בדבריו החתם סופר (שו"ת, י"ד קלא), שאין לומר שמה שהתיר הרמב"ן ליילד עובדת כוכבים הוא בגלל שהפסיקו להיות עובדי עבודה זרה, אלא רק בגלל שבפועל הם אינם מנסכים: "ואין לומר דהוה ס"ל גויים בזמנו לאו עובדי ע"ז נינהו, דפשוט דהיינו לענין אזיל ומודה. וכן לענין סתם יינם דלא אדיקי

בזמן הזה כולי האי, אבל פשיטא דעבודתו עבודה זרה גמורה היא.²⁹ לפי זה צריך לבאר שבכל אחת מהסוגיות חל שינוי בפרקטיקה באותו איסור. הרי אומר, אם מצאנו שמקילים ביין נסך, הרי זה מפני שבפועל אין הגויים מנסכים, ואם מקילים במסחר ביום אידם, הרי זה משום שבפועל אין הגויים מודים לאלוהיהם ביום אידם, וכן על זו הדרך.

אמנם מדברי פוסקים רבים עולה שהפירוש רחב יותר, וההסתמכות על קולא זו נובעת מיחס כללי לעבודתם של הגויים. וכפי שביאר זאת באופן נאה מהר"ץ חיות (תורת נביאים פרק יא. הע' א) ביחס להבדל בין עבודה זרה בשיתוף בארץ ישראל ובחו"ל: "ולדעתי כוונת חז"ל באמרם (חולין יג, ב) 'נכרים אשר בחוץ לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה הם'. ועיין פירוש המשנה להרמב"ם פרק ראשון דחולין במשנה שחיטת עכו"ם (משנה א), שכתב שיש שני מיני עבודה זרה: העובדים לצורות ולטלסמאות, ומין השני שעובדים מתורת מנהג אבותיהם. ועל זה אמרו חז"ל: נכרים בחוץ לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה הם. והכוונה, שעיקר כוונתם רק לא-לוהי הא-לוהים, רק הם משתתפים בעבודתם עוד דבר אחר, וזה לא נאסר לבני נח רק בארץ ישראל, אבל בחוץ לארץ לא נאסר שיתוף לנכרים, ומפני זה בחוץ לארץ היו עובדי עבודה זרה בטהרה, מפני שלא נאסרו בשיתוף".³⁰

ונבאר זאת בדברי הפוסקים סוגיה אחר סוגיה.

א. בגדי כמרים

ראשונה, כך עולה מהתבוננות בדברי רבנו גרשום עצמו (שו"ת כא).³¹ נשאל רבנו גרשום מקהילה שהיה בה ויכוח לגבי הנאה מבגדי כמרים. היה מי שרצה לאוסרם כדין משמשי ע"ז, ולעומתו היה מי שטען שבגדי הכמרים אינם נחשבים משמשי ע"ז: "וששאלתם שהורה לכם החבר שלא להלוות על בגדי הכומרין שמזמרין בהם לפני ע"ז ואומרים שהן משמשי ע"ז ואסורין... אין לנו לאסור עליהן, שבשעת הדחק ואנן בחוצה לארץ... משמשי ע"ז אין לנו לאוסרן, משמשי ע"ז אינן אסורין עד שיעבדו. כיון דגויים שבחוצה לארץ אינן עובדין ע"ז – אף על פי שעובדין אותה, אינה נחשבת

29. וכן עולה בפשטות מדברי הר"ד: "פירוש, לאו עובדי ע"ז הן, שאינן אדוקין בה שתהא סתם מחשבתם לה, כמו שהיו אדוקין בה האמוריים. אבל מיהו ע"ז גמורה היא לכל דבר, אלא שאינן אדוקין בה שיהא בהם דין מינים" (פסקי ר"ד חולין יג, ב).

30. וראו גם בנוה שלום לר' שלום הכהן שולאל (ע"ז ב, א 'כתב מהר"ם'), מרבני אלג'יר: "כתב מהר"ם על מ"ש התוספות זק"ל בגווייהו דלא פלחי לע"ז, וז"ל: 'פירוש, דאין דרכם דאזיל ומודה לע"ז בשביל הנאת משא ומתן וכיוצא בזה' עכ"ל. ואנכי איש צעיר לא ידעתי מי גילה לו רז זה בהבנת דברי התוספות, דמפישט דבריהם משמע דלא פלחי כלל, וכן מוכח מהראיות שהביאו דר"י ודרבה דלא פלח לע"ז כלל קאמר. וכן משמע בהרמב"ם וש"ע סי' קמ"ח. ושו"ר שכתבו כן משם פה"ת בדברי הרב הנז', עיין בהגה"מ פ"ט ובהר"ן ודו"ק".

31. ראו תשובות רבנו גרשום מאור הגולה, ניו יורק תשט"ז, עמ' 75-77, ובהערות המהדיר שלמה אידלברג שם.

ע"ז. אבל ע"ז עצמה אסורה, דתנן (עבודה זרה ד, ד) 'ע"ז של נכרי אסורה מיד', בין נעבדת בין אינה נעבדת". רבנו גרשום מדגיש שברמה העקרונית בגדי משמשי ע"ז נחשבים כמשמשי ע"ז, אלא שאין הדבר נכון לגבי גויים שבימינו, שכל משמשי ע"ז שלהם מותרים. ברור שרגמ"ה מדבר על דברים שבפועל שימשו לפולחן נוצרי. אין אפשרות להבין בדבריו שהכוונה לכך שהכמרים אינם עושים פעולה זו או אחרת, ואף על פי כן הוא סבר שהם "אינן עובדין ע"ז" ועבודתם "אינה נחשבת ע"ז".³²

תשובה זו בשינויי לשון מופיעה גם בראב"ה (תשובות וביאורי סוגיות, אלף נא): "וראיתי שהשיב רבינו גרשום מאור הגולה, ששאלתם על בגדי הכומרים שמזמרין בהן לע"ז ואומרין שמשמשי ע"ז הם ואסורין – יש לסמוך אדרבי יוחנן (חולין יג, ב) דגוים שבחוצה לארץ לאו עובדי ע"ז הם, הילכך מותר לשאת ולתת עמהם ביום אידם. וכיון דמשמשי ע"ז אינן אסורין עד שיעבדו, כדתניא (עבודה זרה נא, ב) 'אבד תאבדון וגו' (דברים יב, ב), בכלים שנשתמשו בהם לע"ז הכתוב מדבר' וכו', וכיון דלאו עובדי ע"ז, הם אע"פ שעובדין ע"ז – אינה נחשבת ע"ז". וכן בשו"ת מהר"ח אור זרוע, קעה (אמנם לא מובא שם בשם רבנו גרשום).

ב. מסחר ביום אידם

במשנה (ע"ז א, א) מבואר שאין לסחור עם הגויים שלושה ימים לפני אידיהם, מפני שיבואו מתוך כך להודות לאליהם. בגמרא (ז, ב) מבואר ש"בגולה אין אסור אלא יום אידם", כלומר אין איסור לסחור עם הגויים אלא ביום אידם עצמו אך לא בימים שלפניו. בפועל בימי הראשונים באשכנז נהגו לשאת ולתת עם הנוצרים גם ביום אידם עצמו. בשאלה זו דנו ראשונים רבים ונימקו את המנהג מכמה טעמים. רבים מהראשונים התמקדו בצורת הפולחן וציינו שבזמננו לא מצוי שהגויים מודים בפועל לאליהם בגלל הצלחה במסחר.³³ התוספות (ע"ז ב, א 'אסור לשאת') הציעו לומר שההיתר נשען על כך שגויים שבחוצה לארץ אינם עובדי עבודה זרה, אך דחו זאת מכיוון שאף בגולה יום אידם עצמו אסור. ותירצו: "לכך נראה דטעם ההיתר משום דעכו"ם שבימינו קים לן בגוייהו דלא פלחו לעבודת כוכבים".³⁴ כלומר אף שבימי

32. בנוסף, סופם של דברי רבנו גרשום מעוררים שאלה: אם הגויים אינם עובדי ע"ז, מדוע האליל עצמו אסור? וכן הקשו הרב יהודה הרצל הנקין (שו"ת בני בנים ג, לו) והרב אברהם דב ברקוביץ (שימוש באולם שהעמידו בו צלמי אלילים', תחומין כג, תשס"ג, עמ' 489). יעוי' בתירוץיהם. לאור האמור לעיל, ייתכן שכוונתו שאף האליל כשלעצמו הוא ע"ז, המאמינים בליבם אינם מייחסים לו חשיבות כאליל, ועיקר כוונתם לבוא המתגלה דרכו. בהמשך נעסוק בשאלה מדוע "גמגם" רבנו גרשום בהיתר זה.

33. רמב"ן (ע"ז יג, א): "לא אדיקי ולא אזלו ומודו"; הגה"מ (ע"ז ט, ב): "דלא אזלו ומודו"; רבנו יונה (ע"ז ב, א); רא"ש (ע"ז א, א): "דלא אזלו ומודו". וכן ראב"ה (תשובות וביאורים אלף נא), ראב"ן (ע"ז, רפח), ריטב"א על אתר, ור"ן על הרי"ף (ע"ז א, ב). ראו ב"י קמח, יב.

34. תוספות ממשיכים ומציגים היתר נוסף בשם רבינו תם, לפיו האיסור אינו אלא בדברי תקרובת, ומסיימים:

הגמרא היו הגויים עובדים ע"ז במידה כזו שנאסר לסחור עימם ביום אידם, הגויים שבימי הראשונים אינם עובדי עבודה זרה ומותר לסחור עימם אף ביום אידם. ונראה שכך יש לבאר את רבנו גרשום (בתשובה שלמדנו), שהתיר גם מסחר עם הגויים ביום אידם וביסס את דבריו בין השאר על הגמרא בחולין - "נוכרים שבחוץ לארץ לאו עובדי עבודה זרה הן", שאין כוונתו שבזמן הגמרא היה אפשר להתיר מסחר, אלא שבימי התרחב העיקרון שבגמרא להתיר מסחר אף ביום אידם עצמו: "וגם הורה לכם החבר שלא לישא וליתן באידיהן של גוים יום אידם כשמואל, אמנם כי כן מפורש במסכת ע"ז, אבל בישראל נהגו לישא וליתן באידיהן של גוים ואין לנו לאסור עליהן... עוד אין לנו לאסור עליהן, שבשעת הדחק יש לנו לסמוך אדרבי יוחנן... ואנן בחוצה לארץ, וכיון דאין עובדין ע"ז אין לנו לאסור שלא לישא וליתן ביום אידם".

וכן כתב רבנו ירוחם (תולדות אדם וחווה יז, ה) בניסוח מעט שונה, שהגויים שבימינו אינם עובדי עבודה זרה: "ופרשב"ם בשם זקנו רש"י, ובזמן הזה הכל מותר אפילו ביום אידם, שגוים בזמן הזה לאו עובדי עבודה זרה הם אלא מנהג אבותיהם בידיהם". ההבנה שהקביעה שהגויים היום אינם אדוקים בדתם מתייחסת לצד התאולוגי ולא לצד המעשי עולה גם מדברי כפתור ופרח (פרק י) שמנה את ההיתר של גויים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודה זרה הם כהיתר נוסף על ההיתר של 'לא קאזלו ומודו': "פי' רבינו שמואל בשם רש"י ז"ל זקנו, דמן הדין אינו אסור אלא יום האיד שעושין בשביל ישו הנוצרי, כגון ניטל וקצח שלהם,³⁵ אבל שאר אידם אין תופסין בהם ממשות ולא שייך למימר בהו אזיל ומודי. ואפילו אותו שעושין בשבילו יש להתיר מטעם דקים לן בגווייהו דהאידינא לא אזלו ומודו... עוד יש טעם להתיר מדאמרין (חולין יג, ב) גוים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודה זרה הם אלא מנהג אבותיהם בידיהם".

כך עולה מדברי הש"ך (קנא, ז), שדייק מלשון הרמ"א שסיבת היתר למסחר לפני יום איד הוא משום שעבודת הגויים בשיתוף. כלומר, הנימוק המרכזי להיתר המסחר הוא עובדת היות הנוצרים באירופה עובדי ע"ז בשיתוף.

כך הוא בתשובה מאת רבי דוד בן רפאל מילדולה, שפורסמה בכתב העת התורני "פרי עץ חיים" (כרך ה, אמסטרדם תע"ב, נא, א): "הרי שמכל הני רבוואתא נראה כי בזמן הזה אין הגוים אדוקים בע"ז, ולא עליהם נאמר (שמות כג, יג) 'ושם אלקים אחרים לא

³⁵ לפי פירוש ר"ת אין לתמוה על מנהג העולם [לסחור עם הגויים], שאפילו אם היו מחזיקין אותם כעובדי עבודת כוכבים, שהרי אינם עושים שום תקרובת אלא במעות ובזה לא שייך הרווחה".

35. "ניטל" הוא החג הידוע כ"חג המולד", ואילו "קצח" הוא שיבוש של "קינח"- "קינה" - כינוי גנאי לחג הפסחא, שהיה יום אבל וקינה על מות "אלוהיהם" (ראו אצל א"א אורבך, בעלי התוספות א, מוסד ביאליק תשס"ח, עמ' 55 הע' 85).

תזכירו ולא ישמע על פירך, כי הם משתפים שם שמיים ודבר אחר, ובני נח לא נזהרו על השיתוף. ועוד שכיון שלא אדיקי נינהו לא אזלו ומודו, ולכן נהגו כל העולם לשאת ולתת עמהם אפילו ביום אידם³⁶.

וכן רבי ישמעאל הכהן (זרע אמת ב, יו"ד קיב), מגדולי איטליה, שהשווה בין טעם ההיתר של שבועה שבדברי הש"ך, לטעם ההיתר שהזכירו התוספות במסחר שאינם עובדי עבודה זרה: "כתבו התוספות בריש ע"ז ד"ה אסור לשאת ולתת עמהם וכו', לכן נראה טעם ההיתר משום דגוים שבינינו קים לן בגווייהו דלא פלחי לע"ז... ובאמת כוונתם לשמים לסיבה ראשונה אלא שמשתפים שם שמיים ודבר אחר ולא מצינו שיהיו מוזהרים הבני נח על השיתוף, כמ"ש הר"ן בספ"ק דע"ז, יע"ש דהתיר מטעם זה לעשות שותפות עם הגוי בזמן הזה, דהא מה שאסרו רז"ל להשתתף עם הגוי הוא משום דשמא יתחייב שבועה וישבע בע"ז, ועובר הישראל משום 'לא ישמע על פירך', מה דלא שייך בזמן הזה דכוונתם לסיבה ראשונה"³⁷.

הרב נתן מאז (בנין שלמה עז ב, א), מרבני פרנקפורט, כתב את הטעם להיתר המסחר מפני שעובדים בשיתוף כטעם נוסף לדברי הראשונים: "לכך נראה משום דקים ליה בגווייהו דלא פלחי ע"ז וכו' עכ"ל. ונראה לי עוד טעם ההיתר לפי מה שכתב הרא"ש בפ' ד' מיתות, על מה דאמרינן שם דאסור להשתתף עם הגוי דילמא יתחייב לו שבועה ונשבע בשם ע"ז, ועבר הישראל משום 'לא ישמע על פירך', וכתב שם דבזמן הזה מותר משום דמשתפים שם שמיים ודבר אחר, ולא מצינו דאסור לגרום לאחרים לשתף, וגם 'לפני עור' ליכא דלא מצינו דהוזהרו על השיתוף, עכ"ל שם. וכ"כ תוספות שם. אם כן מהאי טעמא יש להתיר כל משא ומתן. שוב מצאתי שכתב טעם ההיתר זה בש"ך בשם ד"מ סימן קנ"א על מה דאמרינן שם דברים שאסור למכור לעולם לעכו"ם משום 'לפני עור' ע"ש".

וכן בדין מתנות הדומה למסחר. רבי יוסף דוד, מרבני סלוניקי, בבית דוד (א, יו"ד עו; מובא גם בדרכי תשובה קמח, ו), נטה להתיר לקבל דורון מראש הכמרים ביום אידם אף שהוא אדוק בע"ז, "ויודע טיב טינופה, ובית התועבה בקרבו בחצרו ובטירותיו", ונימק זאת מדיוק הבית יוסף שאף גויים שאנו רואים שאדוקים בע"ז, אינם יודעים כל כך בטיבה הרוחני: "הרי דקדק לומר דאינם יודעין בטיב עבודה זרה כל כך, משמע דאע"ג דחזינן להו דאדיקי בעבודה זרה – שרי, דעיקר טעמא לאו משום דלא אדיקי אלא שאינם יודעים כל כך בטיבה" (אמנם ציין שמלשון הרא"ש שמשמע שההיתר הוא דווקא בגלל שבפועל לא מודים).

36. בדבריו מבואר הקשר בין שני ביאורי הראשונים השונים לגבי לא אדוקים – חוסר האדיקות שלהם משפיע על אמונתם וממילא גם על מעשיהם.

37. ולכן נראה כיוון גם מרגליות הים (ע"ז ב, א), שכוונת התוספות להיתר שהביא הש"ך.

וכן פסק רבי עבדאללה סומך בשו"ת זבחי צדק (ג, קלג) לגבי ההודים: "וכי תימא כיון שאנחנו רואים דההודים האלו אדיקי בעבודה זרה בזמן הזה, אם כן אסור אפילו בזמן הזה? זה אינו, דכבר כתב הרב בית דוד ז"ל דלסברת מרן ז"ל אע"ג דאדיקי בע"ז, כיון דאינם יודעים בטיב שלה מותר עי"ש".

ג. שבועה

וכך עולה גם מתירוצי הראשונים לגבי שבועה. כפי שהוזכר לעיל, בגמרא נאמר שאסור לעשות שותפות עם עובד ע"ז שמא יצטרך להשביעו ויבוא לידי הזכרת שם אלוהים אחרים. לכאורה מדברים אלו עולה קל וחומר שאין להשביע את הנוצרי. אמנם ראשונים רבים הביאו את דברי ר"ת שהתיר להשביע נוצרי ומנה כמה סיבות לכך. לצד הסיבה שהוזכרה לעיל שבני נח לא הוזכרו על השיתוף (שנחלקו האחרונים בפירושה, כמבואר לעיל בהרחבה), הוזכרה סיבה נוספת - ש"מעשה אבותיהם בידיהם" (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג סיני, מכון ירושלים תשע"ד, רצז; רא"ש בכורות א, א, הביא רק את הנימוק שנשבעים בקדושים ושמנהג אבותיהם בידיהם; או"ז ד, קמב; פסקי הלכות לרבי מנחם רקנאטי, רנט (דפוס בולוניה, כה, ב-כו, א); הובא בסנהדרי גדולה ו, מכון הרי פישל תשל"ד, עמ' רטו הע' 449).

ברור שבמקרה זה לא שייך להבין שהכוונה שאין צריך לחשוש שהגוי ישבע לאלוהיו, שהרי מדובר במי שבפועל עומד להשביע את הגוי באלוהיו. על כרחנו שהכוונה במשפט "מעשה אבותיהם בידיהם", שהגוי אמנם נשבע באלילו אך הוא אינו מאמין בו.

ד. יין נסך

בדומה לזה התיר רש"י (שו"ת, שכז) הנאה מיינם של גויים לפי "שאינם בקיאים בטיב ע"ז": "וכן פי' הר' יהודה ור' נתן ורבינו שמואל בשם רש"י ז"ל: גוים בזמן הזה אינן בקיאים בטיב ע"ז, והוו כתינוק בן יומו שמגעו אינו עושה יין נסך, ועל סמך זה רגילין עכשיו ישראל ליקח מן הגוי חובו מיין של גוים". ודבריו הובאו בראשונים רבים.³⁸ לכאורה אפשר היה להבין בדברי רש"י שהגויים אמנם נחשבים עובדי ע"ז אבל בפועל לא עוסקים בפרקטיקת הניסוך, אלא שקשה, שהרי בפועל נוצרים מנסכים יין! על קושי זה עמד הבית יוסף (יו"ד קכג, א): "ואני תמה על דברי רשב"ם בשם רש"י, היאך כתבו דגוים בזמן הזה אין רגילים לנסך לע"ז, דהא חזינן הני גוים דמנסכו יין ולחם אונים היא להם, והיא עיצומה של ע"ז". ונדחק לומר שצורת הניסוך הנוצרית

38. היתר זה הופיע אצל רבים מראשוני אשכנז, ביניהם התוספות (ע"ז, נז, ב' לאפוקי'), הרא"ש (שם ז) והמרדכי (תתמו). אמנם יש מהראשונים שלא קיבלו היתר זה, ובפועל מסתמכים עליו רק בשעת הדחק. ראו סיכום הדעות בבית יוסף קכג, א, ופנה"ל כשרות כט, ג, הע' 3.

שונה מהניסוך הקודם האסור, יעוי"ש. אמנם הב"ח (שם קכג, א) ביאר שאף אם הגויים מנסכים בפועל אין בכוח ניסוכם לאסור את היין, שכן הגויים אינם עובדי עבודה זרה כי "מנהג אבותיהם בידיהם": "ולפעד"נ דאין צורך לחלק בכך, אלא אם תמצוי לומר דמנסכין ושפכין ליה קמי ע"ז בדרך ניסוך פנים, מכל מקום כיון דקיימא לן דגוים שבחוצה לארץ לא עובדי עבודה זרה גינהו אלא מנהג אבותיהם בידיהם, אם כן מה שמנסכין יין לע"ז אין קרוי ניסוך כלל, כיון דקרינן בהו שאינן יודעין בטיב ע"ז ומשמשיה, דמהאי טעמא נמי אין רגילין לנסך לע"ז, כלומר אין רגילין לנסך תמיד אלא לפעמים". והסכים עם דבריו הש"ך (שם ס"ק ב).

וכן נוטה גם לשון הכלבו (יז) שדקדק לנמק את סיבת ההיתר בכך שהגויים שבחו"ל אינם עובדי ע"ז ולא כתב שאינם אדוקים, מה שיכול היה להתפרש באופן מצומצם: "עוד כתוב בתשובת הגאונים, דגוי בזמן הזה אינו עושה יין נסך. וכן פרש"י ז"ל פרק שני דיבמות דגוים שבחוצה לארץ לא עובדי עבודה זרה הן. על זה סומכין ליקח יינם נסך בחובותיו" (וראו הערות הרב דוד אברהם, כל בו, פלדהיים תשס"ט, כרך ה עמ' תשסח-תשס"ט). באותו אופן כתב כפתור ופרח (פרק י) לגבי היתר יין נסך את סברת "לאו עובדי עבודה זרה" כסברה נוספת לסברה שלא מנסכים: "הרי מסכת חולין פרק קמא (יג, ב) אמרינן, גוים שבחוצה לארץ לא עובדי עבודה זרה הם, אלא מנהג אבותיהם בידיהם. ומזה הטעם הוא דפסק רבינו שמואל ז"ל כרבי אליעזר דלא חייש לזיופא, וכל שכן בזמן הזה שאינם מנסכין, דלא צריך חותם בתוך חותם, וכיון דאמר חותם אחד לא טרח ומזייף".

יסוד זה ביאר הרב מרדכי הורוביץ (מטה לוי ב, יו"ד כח): "וכל הפוסקים שמימיהם אנו שותים הקילו בסתם יינן בהנאה ויסדו דבריהם על דבר זה, ורק בשתיה אסור כיון דיינם אסרו משום בנותיהם (עבודה זרה לו, ב), ולא משום ע"ז. וכיון דלאו עובדי עבודה זרה הם הקילו לענין איסור הנאה...". והוסיף והוכיח מלשון הפוסקים שהשוו דין גויים שבזמננו לדין ישמעאלים.

ה. יהודי מומר

כן עולה גם מדברי בעל העיטור (אות ק, קידושין דף עח, א) שנימק מדוע קידושיו של יהודי שהמיר דתו לנצרות תקפים – מפני שהגויים עצמם אינם עובדי ע"ז, הרי שאמירה זו לא נוגעת לפעולה ספציפית אלא לאמונת הנוצרים כולה: "ומסתברא דכיוון דגוים שבח"ל לאו ע"ז הן, האידינא לאו מומר לע"א"³⁹. והביאו בשו"ת תשב"ץ (ג, מג).

39. יש לציין שמדבריו עולה לכאורה שהנוצרים אינם עובדי ע"ז כלל, שהרי הוא מדבר על דינו של יהודי שהמיר לנצרות. הרב פרנקו (שערי רחמים א, או"ח ה) ביאר כוונתו שאף לישראל איסור שיתוף הוא מדרבנן.

לא אדוקים בצד האלילי

קביעת הראשונים והאחרונים שראינו, לפיה הנוצרים אינם אדוקים בדתם, לכאורה תמוהה. הרי מיליונים רבים של נוצרים אדוקים מאוד בדתם הנוצרית. בוודאי היה הדבר נכון בימי קדם, שהרי דברי הראשונים נאמרו סמוך למסעות הצלב, מסעות שבהם יצאו רבבות נוצרים ממקומם על מנת להילחם בכופרים. תקופות ארוכות האפיפיור היה בעל ההשפעה הגדולה באירופה והיה ממליך המלכים. בנוסף, לא מובנת התלבטות הראשונים ביחס לשאלה האם גויים שבחוצה לארץ עובדי עבודה זרה או לא. שהרי, איך אפשר להתלבט במשהו שאפשר להתבונן בו במציאות?! ודאי שהראשונים הכירו את הנוצרים שחיו בקרבתם, ויכלו לברר אם הם עובדים ע"ז בפועל או לא עובדים. לכן נראה יותר להסביר כי "לא אדוקים בדתם", היינו לא אדוקים בצד האלילי שבדתם. כלומר, הנוצרים מאמינים בקיומו של הא-ל, אך לא אדוקים בחלק האלילי שבנצרות.

לאור האמור לעיל נראה שניתן להבין את הטענה לפיה עובדי כוכבים שבימינו לאו עובדי ע"ז כך:

הנצרות מאז היווסדה האמינה באל בשר ודם יחד עם אמונה בא-לוהי אמת, מיסודה של אמונת ישראל ממנה יצאה. אמנם, לצד זה שימשו בה גם פסלים מוחשיים שנלקחו מהתרבויות המקומיות שעל תשתיתן הועמדה. בין עובדי האלילים, רבים התייחסו לפסלים כבעלי קיום עצמי, שאינו תלוי בריבונו של עולם. עם התקדמות העולם עברה האמונה הנוצרית תהליכים של הפשטה, התנתקות הדרגתית מסגידה לאלילים, והתקרבות עקבית לאמונת השיתוף.

וכאשר הראשונים אמרו שהנוצרים בדורם אינם אדוקים ו"מנהג אבותיהם בידיהם", הכוונה היא שאף על פי שהם פועלים באותן טכניקות פולחניות, כוונתם לשם שמיים, ואותו האיש אינו אלא אמצעי מוחשי להתגלותו של אלוקים אחד, והרי זו כעבודה בשיתוף בדומה לעגל שנאמר עליו (שמות לב, ד) "אלה א-לוהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים". מובן שביחס לישראל מדובר בעבודה זרה חמורה, שכן כל צמצום של הקב"ה כמתגלה בדמות מסוימת הוא צמצום האלוקות, אבל לבני נח אין עוון בתפיסה כזו. ומכיוון שצורת האמונה משתנה בין נוצרים שונים ממדינה למדינה, עיר ועיר ודור דור, לא אמרו הראשונים את הדברים כדברים ברורים וחד משמעיים. כך מתבארים דברי רוב האחרונים שהבאנו בתחילת המאמר, שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים, לאור דברי חז"ל והראשונים.

ועוד אפשר לומר על פי האמור לעיל, שכיוון שע"ז בשיתוף קלה יותר גם לישראל, לא נאמרה עליה חומרת דין מומר.

יסוד דברי הראשונים שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים

בכיוון זה הלכו כמה אחרונים, וביארו שהראשונים אמנם הביאו סברות שונות להתיר את מערכת היחסים בין היהודים והנוצרים בזמנם, אך ביסודן עומדת סברת השיתוף. כך כתב הרב יוסף אליהו הנקין (תשובות איברא, קטו): "אמנם גם בנוגע לאומות העולם אם הן קורין להי"א-להא דא-להיא, הכתוב מזכירן לטובה, וכבר כתבו שבני נח לא נצטוו על השיתוף, ופשטות הכתובים כן הוא... אומות העולם שבזמנינו אינם עובדי ע"ז, וכל שהדורות מתקדמים נעקרה יותר ע"ז מלבם (ואפילו אותם שמשתחוים לצלם אולי בזמנינו הוא אצלם כעין אנדרטא וצ"ע). כנראה זהו הטעם שהקילו וחזרו והקילו בנוגע לדיני נכרים לענין שכירות בתים ומכירת בהמות ואיסור הנאה ביין, ועוד. ואפילו יש מהם שעובדים ע"ז, רובא דרובא מהם לענ"ד בכלל גרי תושב".

כן כתב הרב פרייס (משנת אברהם על סמ"ג א, ל"ת מה, קו (לא)): "ועיקר ההיתרים הללו שמביא רבינו, הגם שרש"י מפרש שם בהא דשמואל משום שאין אנו יכולים להעמיד את עצמינו מלישא וליתן עמם יותר מיום אחד משום פרנסה ומשום יראה – מכל מקום נראה שההיתרים הללו בנויים בעיקר על הא שהביא הבית יוסף בסוף סימן קמז, שהגויים שבגולה משתפים שם שמים ודבר אחר ואין הם מצווים על השיתוף, ע"ש. וממילא ליתא משום 'לא ישמע על פיך'. ובכלל, כל איסור הנאה מעניינים הללו אינם דאורייתא, ולכך הקילו משום פרנסה או משום יראה ואיבה. ובעל היראים הביא הא דשמואל הנ"ל. ומסיים: "ועל זה סמכו לישא וליתן עמם ביום אידם, והירא את דבר ד' יניח נשמתו בארץ חיים עכ"ל".

וכך כתב הרב חיים דוד הלוי (עשה לך רב ט, ל): "בויכוח שהתעורר אחרי הרצאתנו הנ"ל, הציג לנו פרופ' מנחם אלון, שופט ביהמ"ש העליון, השאלה דלהלן: אמנם ידועה שיטת המאירי המוציא את הנוצרים מכלל עובדי עבודה זרה וזו שיטתו העקבית, אבל כל יתר הפוסקים לא הסכימו אתו, אף כי בהלכות מסויימות נטו להקל, וכיצד הגענו למסקנא הלכתית כוללת להוציא את הנוצרים בזמנינו מכלל עובדי עבודה זרה? וזו תשובתינו: אמת ונכון שהמאירי הוא לכאורה יחיד בשיטתו הכוללנית להוציא את הנוצרים למעשה מכלל ע"ז בכל מכלול ההלכות שנזכרו בהן ע"ז, אבל אין הוא יחיד בסברתו שהנוצרים אכן אינם בגדר עובדי ע"ז. וכבר ציינו בדברינו היתרי גדולי הפוסקים בדין משא ומתן בימי אידיהן ולפניו, וכן הקולא בהנאה מסתם יינן (אף כי לא נתקבל על דעת כל גדוה"פ). ואמנם הסבה הישירה היתה משום הפסד ממון – אבל בסיס ההיתר הוא משום שאינם בגדר עובדי ע"ז. והטור בסוף סימן קמ"ח ציטט מ"ש הרשב"ם בשם רש"י 'שהכל מותר דלאו עובדי אליל הם', והיתר זה כולל כל מה שנכתב באותו סימן, וזה כבר כולל גם דין שאלת שלום וכפילת שלום שאינו שייך להפסד ממון".

מדוע הראשונים לא הקלו לכתחילה?

לאור האמור לעיל עלינו לשאול, מדוע נזקקו הראשונים לתירוצים נוספים ולא סמכו בפשטות על השינוי התאולוגי, ואף אלו שנשענו על תירוץ זה עשו זאת בשעת הדחק?⁴⁰

כך למשל רבינו גרשום הביא תירוץ זה רק לאחר שהאריך בדין "מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידים". וכן התוספות (ע"ז ב, א' אסור לשאת) בבואם להצדיק מנהג אשכנז לשאת ולתת עם נכרים, צירפו להיתר כמה תירוצים שונים: חשש איבה, וכן שהוא כמחניף לגוי, ועוד חידש ר"ת בגמרא שאין איסור מקח וממכר אלא בדברים העשויים לתקרובת (מובא בתוספות שם). וכן ר"ת צירף להיתר השבעת הנכרי שהוא כמציל מידם, ועוד דייק שאין האיסור גמור, ושנשבעים בקדשים שלהם. גם הש"ך, שכפי שראינו סמך בכמה מקומות על עיקרון זה, סייג שהוא רק במקום הפסד (קכד, עא).

ואכן כמה אחרונים מהמחמירים, הוכיחו כדעת הסוברים שעבודה זרה בשיתוף אסורה לגויים, מכך שהראשונים נזקקו לתירוצים אחרים להתיר (ושב הכהן לח; נחל אשכול ג, עמ' 119 אות טז; אמרי דוד קפא; בני בנים ג, לו).

אמנם ראייתם זו נסתרת מדברי הרשב"א, שאף שבפירוש כתב (שו"ת החדשות מכת"י, שסח) שבני נח עצמם לא הוזהרו על השיתוף, הרי כאשר בא להצדיק את מנהגי ההיתר, כגון להשביע את הנכרי, תירץ מספר תירוצים שאף אחד מהם אינו שבני נח לא נאסרו על השיתוף או דומה לו (רשב"א מגילה כת, א; שו"ת הרשב"א ד, קסה; ז, שה). וכן לגבי מסחר עם גויים דן באריכות במנהג להקל, ולא הזכיר שהנוצרים הם עובדים בשיתוף ואינם נאסרים כלל (רשב"א ע"ז ב, א).

על כרחנו שהאיסור על הקשרים השונים בין יהודים ונוכרים נובע מכך שהיהודי מקשר את עצמו לעבודה זרה שנאסרה עלינו בתכלית, וכל היתר השיתוף נאמר רק ביחס לגויים עצמם, אך איסורי ההרחקה מן הגויים נוגעים לחובת ההרחקה של ישראל מעבודה זרה.

כך ניתן ליישב גם את דברי רבנו גרשום וכל המקילים שלא סמכו על תירוץ זה בלבד, שכן הראשונים התלבטו איזה מהאיסורים שגזרו חז"ל שייכים גם במקום שהגויים עובדים בשיתוף.⁴¹ בהתאם לכך מצאנו שאף כאשר הדבר מותר מן הדין,

40. ראו בדברי הרב מיכאל פרוץ (אהלי שם יו"ד ד, עמ' יט), שלדעתו אף שרוב הראשונים לא קיבלו את הסברה שבני נח לא הוזהרו על השיתוף, הקלו משום שעובדי ע"ז שבימינו ליבם לשמים ומעשה אבותיהם בידיהם. עוד ראו מה שיישב בעניין זה בשו"ת ארחתיך למדני (א, יו"ד קלט, ז-ח) שאף אם הותר השיתוף לנכרים, חששו חכמים שיעבוד רק בפני הפסל לבדו.

41. וכן כתב הרב מנחם שטרן (כוכבי בוקר ע"ז, ניו יורק תשע"ו, עמ' קא). ראו עוד פנה"ל אמונה ומצוותיה ה, יא, שהציע מו"ר הרב מלמד ביאור נוסף לפיו חומרת האיסור הייתה בעבר כאשר היו יהודים בין הנוצרים,

הורו הראשונים להימנע ככל האפשר מיחס עם עובדי עבודה זרה. וכן כתב הר"ן (על הרי"ף ע"ז א, ב) בשם הרמב"ן, יעו"ש⁴².

כיוון אחר ליישב את הצורך של הראשונים לצרף סניפים נוספים הוא שמכיוון שהשיתוף המותר הוא רק כזה המעמיד את ה' מעל כל אליל אחר, והרי דבר כזה משתנה בין מאמינים באותה הדת עצמה. וכפי שראינו בדברי הרד"ק (מלכים ב יז, כח) לעניין השומרונים. ובוודאי דבר זה משתנה לאורך התקופות. ולכן ייתכן שאף שהנוצרים שבעבר לא נחשבו כמשתפים, אם משום שעבדו אלילים קודמים, ואם משום שהתייחסו ל"אותו האיש" עצמו כאליל בעל קיום עצמי, עם השנים המצב השתנה. מחשש זה נזקקו הראשונים לצרף סברות נוספות. אמנם ככל שעברו השנים והזדככה האמונה, כך התחזקה היכולת לסמוך על היתר זה לכשעצמו.

וכן כתב ראנ"ח (שו"ת, קיב) בדעת הרמב"ם: "וכן דעת הרמב"ם ז"ל שכתב... שהנוצרים בכלל עובדי עבודה זרה הם ולא יצאו מכלל עובדי ע"ז... שלא כדברי רשב"ם והמקומות שנהגו ליקח יין מן הגוים שאינם מחשיבים הגוים שבזמנם עובדי ע"ז. ואיפשר לחלק בנוצרים שבזמן הרב ז"ל, או שהרב ז"ל מלתא פסיקתא נקט – ישמעאלים דקים לן בהו בלתי ספק דלא פלחי, והוא הדין לכל נוצרים דלא פלחי, דאף בנוצרים שבזמן הזה מקומות מקומות יש, ולא פסיקא בהו מלתא. ומכל מקום אין לנו אלא פשיטות המנהג שכתבו הפוסקים האלה שפשט להתיר, וכדאי הוא זה לסמוך עליו בשעת הדחק לחששה זו"⁴³.

וכך שנים רבות לאחר מכן, כתב הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג ביחס לנוצרים שבזמנו, אותם הכיר היטב: "ובכל אופן על דרך שאמרנו רז"ל, 'עכו"ם שבחו"ל אינם עע"ז ממש אלא מנהג אבותיהם בידיהם' (חולין יג, ב), כך על כל פנים הנוצרים שבזמננו, אפילו קאטולים, אינם עובדי ע"ז במובן המקורי אלא לבם לשמים, אף על פי שהם

וכן כאשר היו עוינים יותר לישראל והיו בגדר "מינים". תירוץ נוסף לשאלה מדוע נצרכו הראשונים לתירוץ נוספים נמצא בדברי הרידב"ז (בית רידב"ז יב), שאף שמבחינת הסברה לא שייכות תקנות חז"ל לגבי עובדי השיתוף – "כל דבר שנאסר במניין" נאסר לכל הגוים. מכאן הוא אף מסיק מסקנה הלכתית לפיה דברים שלא נאסרו מפורש בחז"ל, כגון מכירת בית כנסת שעליו יקימו כנסייה, לא נאסרה לעובדים בשיתוף.

42. דין זה הובא להלכה בראשונים רבים ביניהם הרמב"ן ע"ז יג, א; רא"ה וריטב"א ע"ז ו, ב; ראב"ן ע"ז רפח; אורחות חיים הלכות ע"ז אות א. וכן נפסק להלכה ברמ"א קמח, יב.

43. ראו עוד בדברי רבי חיים פלאגי (חיים ביד, יו"ד כו) שכתב ביחס לכניסה לכנסייה, שאף שהנוצרים עצמם אינם עובדי ע"ז ממש, שכן "מנהג אבותיהם בידיהם", מכל מקום הם מקיימים בבתי תיפלתם זכר לעבודה הזרה הקדומה: "ואל יקח לבך לומר דבזמן הזה ליכא ע"ז כדכתבו הפוסקים לכמה מילי, דזהו לגבי הגוים דאין לדונם לעובדי ע"ז, אכן בית תיפלתם מקום מוכן לפורענות דמקטרין ועושים עבודתם זכר לע"ז של קדמונים, תינח דאינו ע"ז ממש נקוט מיהא פלאג, דמידי סרך טומאה וסטרא אחרא לא פלט. ובפרט כשהנכנס הוא ישראל זרע קדש ההיצוונים דבקים בו כמי שנכנס למקום הַבְּוֹרִים, וזה פשוט וברור". הרי שאף שסבר שהנצרות עצמה היתה בעבר ע"ז, כיום אין הנוצרים עובדים ע"ז.

בעצמם אינם תופסים בשכלם את השוואת הסתירה שבין האחדות והשילוש" (תחוקה לישראל א, ב, ו).

ובאותה לשון כמעט כתב הרב חיים דוד הלוי (עשה לך רב ט, ל): "זו דעת כמעט כל גדולי הפוסקים אבל דעת הרמב"ם היא כפי שפסק בהלכות ע"ז: 'אדומים עובדי עכו"ם הם ויום ראשון הוא יום אידם לפיכך אסור לשאת ולתת עמהם' וכו'. (ויש נוסחאות שכתוב בהם 'נוצרים' במקום אדומים). ולפי זה דעתו שנוצרים עובדי ע"ז הם. אעפ"כ יראה לי שאותם טעמים שנאמרו לגבי עכו"ם ממש, שכבר בזמן התלמוד לא נחשבו לעע"ז והם בחינת מנהג אבותיהם בידיהם, ניתן לומר כן לדעת הרמב"ם גם לגבי נוצרים בזמנינו. ועינינו הרואות שכיום רוב מאמיני הדת הנוצרית אין הם אדוקים בע"ז שלהם כמין שבימי התלמוד, ואף נחלשה בקרבם אמונת השילוש, ויש המסבירים אותה בדרך אליגורית וכדומה, ולכן ניתן לומר גם עליהם מנהג אבותיהם בידיהם. ועכ"פ הרמב"ם הוא יחידי בדעתו זאת".⁴⁴

סיכום

במאמר זה באנו לבסס את הקביעה לפיה לדעת רוב הפוסקים עבודה זרה בשיתוף מותרת לבני נח, להסביר את ההיגיון שלה ואת מקורותיה, ולבאר את תפקידה של אמונת השיתוף כחלק מתהליך תיקון העולם לידי אמונה שלמה. המאמר פתח בסקירת מפורטת של מחלוקת האחרונים בסוגיה. הראינו כי אף ששתי הדעות מצויות בין האחרונים, הדעה הרווחת יותר היא דעתם של הרמ"א והש"ך לפיה בני נח לא נאסרו על עבודה בשיתוף. ביארנו שעל אף המחלוקת, נראה

44. באופן דומה ביארו האחרונים את ההבדל בין תקופת הגמרא שבפירוש אסרה מסחר עם נוצרים (ע"ז ז, א), ובין תקופת הראשונים שבה הקילו. כן כתב ביד דוד (ע"ז ב, א): "ואפשר לומר דהנוצרים שהיו בזמן חכמי התלמוד היו עובדי ע"ז, אבל בזמן רש"י לא, דהרי ידוע דכמה שינויים באו באמונתם מזמן לזמן".
וכן הרב שפרבר (אפרקסטא דעניא ג, יו"ד קנא) ביאר יותר את השינויים: "וי"ל דס"ל דשאני נוצרים הראשונים מנוצרים דדורות אחרונים, שכבר נפקחו עיניהם קצת לבלתי האמין בקדשים שלהם כח אלקות, ובימי הש"ס היו עוד אדוקים באמונתם הכוזבת... ומשמע לכאורה דס"ל דנכרים שבזמן הזה אינם כלל בכלל עובד ע"ז אפילו בדרך שיתוף, ומה שמכבדים לאותו פלוני אינו ע"ד אלקות".
יש מהמחמירים שבאו בטענה למקילים שהבנתם בנויה על הבנת הרמ"א ברבנו ירוחם כפי שלמד בראשונים אשכנז, אך אינה מתאימה לפשט לשונם של ראשונים אשכנז הקדומים יותר (ראו למשל ושב הכהן לח). טענה זו הורחבה בידי הרב אליהו זייני בספרו חסד לאומים חטאת, אור וישועה תשע"ז. יש לציין שטענה זו נסתרת מדברי רבנו גרשום שקדם לראשונים, ובפירוש דיבר על כך שהגויים שבדורו אינם עובדי ע"ז. ואפשר להשיב באופן עמוק יותר, שכן ההבנה לפיה היחס לנצרות משתנה ככל שהנצרות הולכת ומופשטת, והולכת ומטהרת, "נוטלת את העוקץ" מטענה זו מלכתחילה, שכן אף אם הראשונים הקדמונים התכוונו ל"מנהג אבותיהם בידיהם" במובן מצומצם וזהיר, הרי אחרוני הראשונים, ועוד יותר מכך רוב האחרונים, ככל שראו את התקדמות הנצרות הלכו והרחיבו את ההיתר. בין כה ובין כה, רוב רובם של האחרונים סברו שע"ז בשיתוף מותרת לגויים, והדברים זוקקים הסבר עמוק כזה או אחר.

שיש הסכמה בדבר מעמדה של עבודה זרה בשיתוף כ"מעמד ביניים". שכן, מחד אף המחמירים מודים שעבודה זרה בשיתוף היא בדרגת חומרה פחותה בהרבה מעבודה זרה גמורה, כפי שניתן ללמוד מיחסם של חכמים לחטא העגל וממעשה הכותים שנושעו מהאריות כשצירפו את יראת ה' לעבודת אלילים. מאידך, גם המקילים מודים שעבודה זרה בשיתוף אסורה לישראל באיסור חמור, ועוד שאף לדעתם התיקון המלא יהיה כאשר העמים כולם ייחדו את ה' לבדו.

בהמשך נכנסו יותר להבנת מהותה של עבודת השיתוף. הראינו מדברי הראשונים והאחרונים כי השיתוף עליו דיברו הפוסקים הוא מצב שבו המאמין מכיר בכך שהבורא העליון נמצא מעל לכל הכוחות והפסלים, ואלו משמשים רק כמתווכים או כוחות הפועלים מכוחו. תפיסה זו של שיתוף מאפשרת "אחיזה" באלוקים, ובכך היא מהווה שלב הכרחי ואף חיובי בדרך הדרגתית של התפתחות אמונת העמים והדתות לקראת ייחוד ה' השלם.

התפיסה לפיה עבודת השיתוף מותאמת לבני נח מתבטאת בפסוקים: "ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים, ונדחת והשתחוית להם ועבדתם, אשר חָלַק ה' א-לוהיך אִתָּם לכל העמים תחת כל השמים. ואתכם לקח ה' ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים, להיות לו לעם נחלה כיום הזה" (דברים ד, יט-כ). וכפי שביארו הראשונים שכל האומות נמסרו להנהגת מלאכים או שרים של מעלה, ורק ישראל הם נחלת ה' בלבד. תפיסה זו מתבטאת גם בשורה של הלכות עבודה זרה, שעל אף שגם בני נח נצטוו באיסור עבודה זרה, הדרישה המפורטת באיסורי עבודה זרה גבוהה יותר אצל ישראל מאשר אצל בני נח.

תפיסה זו משתלבת עם חזון תיקון העולם ההדרגתי, כפי שתיארו החזרתי והרמב"ם. דתות העולם, על אף מגרעותיהן, משמשות כהכנה לבוא המשיח, אז כל העולם יכיר בייחוד ה'. אופיו של התיקון יכול לבוא על ידי טיהור הדתות עצמן. כך נטהרה אמונת הכותים על ידי העמדת פסליהם כמתווכים או אמצעים לעבודת ה', ועל ידי זה האמונה הלכה ונטהרה. על ידי השפעת ישראל ותורתם, במהלך היסטורי ארוך, מתחזק אור האמונה בעולם, ומובן איך הכוחות השונים, גם הגדולים והעצומים ביותר, נבראו בידי הקב"ה שמלוא כל הארץ כבודו.

בחלק האחרון של המאמר, הראינו כיצד התייחסו הפוסקים לתהליך זיכוך האמונה הנוצרית לאורך הדורות, שבא לידי ביטוי בהקלות הלכתיות שונות של הראשונים והאחרונים, אשר ראו בגויים שבימיהם מי שאינם "אדוקים" באלילותם. ואין הכוונה רק מצד המיעוט בפרקטיקות אליליות מסוימות, אלא מצד זיכוך האמונה כולה. להבנתנו עמדה זו משקפת את עמדת רוב הפוסקים האחרונים שעבודה זרה בשיתוף מותרת לבני נח.